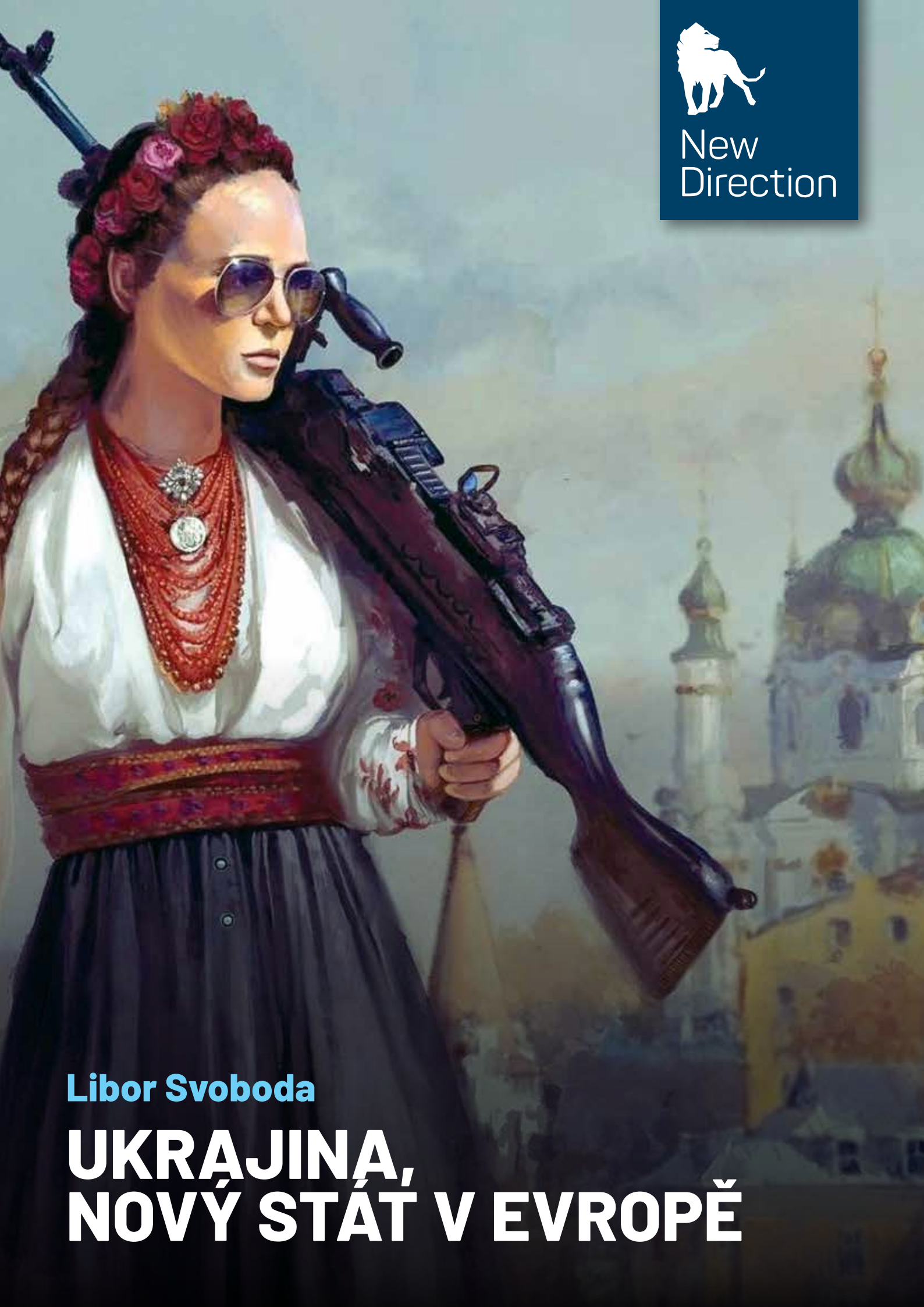

New
Direction

Libor Svoboda

UKRAJINA, NOVÝ STÁT V EVROPĚ

newdirection.online

[@europeanreform](https://twitter.com/europeanreform)

[@europeanreform](https://www.instagram.com/europeanreform)

[NDeuropeanreform](https://www.facebook.com/NDeuropeanreform)

contact@europeanreform.org

New Direction

Founded by Margaret Thatcher in 2009 as the intellectual hub of European Conservatism, New Direction has established academic networks across Europe and research partnerships throughout the world.

New Direction is registered in Belgium as a not-for-profit organisation and is partly funded by the European Parliament.
REGISTERED OFFICE: Rue du Trône, 4, 1000 Brussels, Belgium. EXECUTIVE DIRECTOR: Naweed Khan.
The European Parliament and New Direction assume no responsibility for the opinions expressed in this publication. Sole liability rests with the author.

Libor Svoboda

Mgr. Libor Svoboda, Ph.D (1970),
vystudoval historii a etnologii na FF MU v Brně.
Pracuje v Ústavu pro studium totalitních režimů
v Praze a přednáší moderní dějiny a dějiny východní
Evropy na FF MU. Zabývá se dějinami politických
represí a bezpečnostního aparátu v letech 1945–1989
a dějinami středovýchodní a východní Evropy
ve 20. století.

	ÚVOD	7
1	GEOGRAFICKÉ VYMEZENÍ UKRAJINY	9
2	DĚJINY UKRAJINY	11
3	UKRAJINA JAKO SOUČÁST SSSR	19
4	UKRAJINSKÁ SAMOSTATNOST	31
5	UKRAJINA OD OBSAZENÍ KRYMU K VÁLCE	37
6	LITERATURA	41

Legendární Prjanyk (Perník), obrněné vozidlo praporu Azov, na kyjevském festivalu starých aut v roce 2016.
Zdroj: Old Car Land festival Facebook

ÚVOD

Na konci osmdesátých let se po několikaleté krizi rozpadl mocensko-ideologický blok složený ze SSSR a jeho satelitů. Krize, v níž se rozlohou největší stát světa ocitl, rozkladem jeho mocenské sféry neskončila. V důsledku velkého množství dlouhodobě neřešených ekonomických, národnostních a sociálních problémů se začal rozkládat i samotný Sovětský svaz. Agónie trvala dva roky. Hřebíčkem do rakve impéria byl neúspěšný pokus o vojenský puč v srpnu 1991, který odstředivé procesy v různých částech říše urychlil. Čtvrt roku poté, poslední den roku 1991, SSSR oficiálně zanikl.

Na mapě Evropy se místo východní velmoci objevily nové nezávislé státy. Jedním z nich byla Ukrajina. Země, od které se v počátcích očekávalo mnohem víc než od otřeseného Ruska a jejíž vznik někteří doboví politologové a komentátoři označovali za jednu z nejzávažnějších geopolitických událostí 20. století.

Pro EU byly relativně rychlé geopolitické změny ve východní části kontinentu překvapením, a zpočátku na ně hleděla s velikou nedůvěrou a opatrností. Byla zvyklá, a do jisté míry jí to tak i vyhovovalo, že státoprávní poměry na východě byly až do rozpadu SSSR v zásadě stabilní a uspořádané, tyto země prostě „patřily“ Rusku, respektive SSSR. Když se ze sovětského chaosu vynořila v závěru roku 1991 nová, rozlohou a počtem obyvatel

jedna z největších evropských zemí, vzbudilo to vedle očekávání i mnoho obav a otázek.

Po vzniku samostatného státu se Ukrajina a Ukrajinci pokoušeli nalézt své místo v novém světě mezi Východem a Západem. Země ležící na jejích západních hranicích ji v této době hlasitě ujišťovaly, že učiní vše proto, aby Ukrajina mohla setřást komunistické a sovětské dědictví a stát se integrální součástí společného evropského kulturního, hospodářského, společenského a bezpečnostního okruhu. Což znamenalo zapojení do evropských a západních společenských a bezpečnostních struktur, EU a NATO.

Ukrajina se touto cestou vydala, ovšem nebyla a není to cesta ani zdaleka tak přímočará a jasná jako u jejích západních sousedů. Naopak, byla a je to cesta plná zklamání, přehnaných očekávání, nesplněných slibů a závazků, lavírování, přerušování a znovuoobnovování. Ruský vliv a sovětské dědictví nebylo možné jen tak setřást, koneckonců v určité podobě jsou na Ukrajině přítomné dodnes, navíc bohužel nabraly až příliš konkrétní a krutý charakter. Přesto se Ukrajina již v počátcích své samostatnosti deklarativně přihlásila k reformám, demokratické a tržní transformaci s cílem stát se součástí EU. Příběh sbližování EU a Ukrajiny začal, byť zpočátku nesměle, již v devadesátých letech a přes všechny peripetie pokračuje dodnes.

Volodymyr Orlovskyj: Sklizeň, 1882 (detail). Ukrajinská krajina, žluté obilné lány a modrá obloha jsou barvy ukrajinské vlajky. Národní umělecké muzeum Ukrajiny, Kyjev. Repro: *Národní umělecké muzeum Ukrajiny*, katalog, Kyjev 2003

GEOGRAFICKÉ VYMEZENÍ UKRAJINY

Jako nezávislý stát se Ukrajina na mapě Evropy objevila v roce 1991. Nachází se na rozhraní rozsáhlých stepí táhnoucích se daleko za Kaspické moře, hluboko do střední Asie, lesnatých rovin, Karpat, Balkánu a severního pobřeží Černého a Azovského moře. Zatímco západ, střed a sever dnešní Ukrajiny byl od prvního tisíciletí většinou osídlen slovanským obyvatelstvem, stepní oblasti na jihu a východě byly od starověku ovládány kočovnými kmeny, převážně turkického původu. Strategická poloha, úrodná země i zásoby nerostných surovin byly důvody, proč o toto území spolu od raného středověku bojovali Tataři, Litevci, Poláci, Rusové i Turci. Specifickou oblastí byl Krym a přilehlé stepi, které byly od 15. do konce 18. století pod kontrolou tatarského Krymského chanátu, jehož prostřednictvím se v této oblasti snažila svůj vliv upevnit Osmanská říše.

Rozsáhlé a jen řídko osídlené stepi se od středověku nazývaly Divoká pole, což byl název vztahující se na celou step sahající až na dnešní ruské území. Vedle tohoto názvu se začalo používat označení Záporoží, neboli země ležící za prahy, ukrajinsky porohy, což byly mohutné divoké peřeje na středním toku Dněpru (dnes je v těchto místech obrovská přehrada), které celou oblast dělily na dvě naprosto rozdílné části.

1.1 Vývoj pojmenování Ukrajina

Nejstarší historický název velké části území nynější Ukrajiny je „Země Ruská“, který byl používán už od raného středověku. Název se používal ve dvou významech. V užším slova smyslu jako označení území tvořící krystalizační jádro a centrum Kyjevské Rusi (Kyjevsko), v širším slova byla takto označována všechna území, jež si Kyjevská Rus postupně

Pojem Záporoží byl regionálně více ohraničen a vztahoval se na území kolem jižního toku Dněpru. Jeho hranice se ale v průběhu staletí měnily, ustupovaly spíše k jihu a rozšiřovaly se dále na východ do stepi. Byla to oblast, která od 15. do 18. století tvořila nárazníkové pásmo mezi polsko-litevským soustátím a Krymským chanátem.

Formování ukrajinského národa a území, jež dnes tvoří Ukrajinou republiku, bylo dlouhým a složitým procesem, jenž trval bezmála 1000 let. Po celá staletí bylo nynější ukrajinské území rozděleno mezi více státních útvarů (Kyjevská Rus, Litva, Polsko, Rusko, Osmanská Říše, Uhry, Rakousko-Uhersko, Československo a SSSR). V současných hranicích se Ukrajina definitivně dotvořila v roce 1954, kdy k ní byl připojen Krym.

Ukrajina je typickým mnohonárodnostním státem. Jejím charakteristickým rysem vždy byla a je národnostní, kulturní, náboženská a jazyková pestrost. Vedle Ukrajinců zde žili a žijí i Rusíni, Rusové, Poláci, Tataři, Židé, Řekové, Arméni, Rumuni, Romové, ale i Češi nebo Němci. Komplikovaná historie a střídání a střetávání různých etnických a kulturních vlivů se odrazily nejen v jazyce, kultuře a společenském a náboženském životě Ukrajiny a jejích obyvatel.

podmanila. Ztotožnění s Kyjevskou Rusí nezmizelo ani po jejím zániku. Většina státních a politických útvarů, které vznikly na jejich troskách, si ve společné tradici a v náboženském životě udržela jisté povědomí o své příslušnosti k zemi Ruské. Výjimkou zůstala Haličsko-Volyňská Rus, která se po vymření vlastní dynastie stala již ve středověku součástí Polska.

Od 14. století začal cařihradský patriarchát používat název Micra Rosia tedy Malá Rus, který se týkal území dnešní střední Ukrajiny, jehož centrem byl Kyjev. Označení sloužilo jako odlišení od tzv. Megalé Rosia neboli Velké Rusi (Moskva). Chtěl tak od sebe rozlišit nově vzniklou arcidiecézi moskevskou od staré kyjevské. Pojmenování Malá Rus se tedy v tomto případě týkalo ukrajinských zemí, které byly součástí bývalé Kyjevské Rusi, tedy prvotního státního a politického útvaru v tomto prostoru, zatímco název Velká Rus označoval nově utvořený a formovaný státní útvar dále na východ. Podle ukrajinské historičky Natalie Jakovenko mělo být v tomto případě vzorem označení Řecko, malé, tj. kontinentální, a řecké kolonie neboli Velké

Řecko. Cařihradský patriarchát toto označení užíval až do roku 1686, kdy byla kyjevská diecéze podřízena moskevskému patriarchátu.

Názvy Ukrajina, Okrajina v polském království a litevském knížectví, ve 14. a 15. století označovaly pohraniční periferní oblasti. Zatímco většina „Okrajín“ svůj název během času ztratila a ujal se pro ně název jiný, v oblasti kolem řeky Dněpru se toto pojmenování přeneslo na mnohem širší území, než bylo to původní. Od 16. století začíná být název Ukrajina používán souběžně s pojmem Rus a postupně převládal, až se stal oficiálním názvem celé země.

Mykola Samokys: Bitva Maxima Kryvonose s Jeremiášem Wiśniowieckým, Národní umělecké muzeum Ukrajiny, Kyjev. Repro: Národní umělecké muzeum Ukrajiny, katalog, Kyjev 2003

DĚJINY UKRAJINY

2.1 Polský vliv na Ukrajině

Od roku 1569 až do konce 18. století byla velká část Ukrajiny úzce spojena s Polskem, jehož prostřednictvím do této části východní Evropy přicházely silné západní vlivy. Polský kulturní, hospodářský a náboženský vliv sílil a na Ukrajině se zformovala početná polská katolická menšina. Polština se stala jazykem vzdělanosti, což přetrvávalo i v dalších staletích. Ještě ve třicátých letech 19. století byla jazykem vzdělaných a vyšších vrstev v Kyjevě polština. Ukrajina zároveň hraje důležitou roli v polské kultuře, myšlení, politice i v polském národním uvědomění a polské národní mytologii. Ukrajinské území (spolu s Běloruskem a Litvou) označované jako Kresy bylo dlouho vnímáno jako

území polské, území, ke kterému Poláci měli a mají mimořádně citlivý až osobní vztah a odkud pocházela řada významných osobností polské historie a kultury (Ignacy Paderewski a další), odehrávaly se tu události, které měly na dějiny Polska a Poláků zásadní dopad (Barská konfederace, povstání v 19. století atd.). S polskou vládou je spojen i nárůst židovské populace na Ukrajině v 16. a 17. století. Židé přicházeli ve službách polských magnátských rodů, které tam v první polovině 17. století zakládaly města, vesnice, panské dvory, mlýny apod. Jako nájemci panských majetků se tak Židé ocitli v soukolí mezi polským katolickým panstvem a pravoslavným obyvatelstvem.

2.2 Dějiny Ukrajiny od konce 18. století do roku 1914

Od konce 18. století do první světové války byla Ukrajina rozdělena mezi Rusko a Rakousko, od 1867 Rakousko-Uhersko. Přibližně 80 % všech ukrajinských zemí patřilo Rusku, na jehož území žilo asi 85 % všech etnických Ukrajinců. Ukrajinci byli v předrevolučním Rusku po Rusech nejpočetnější etnickou skupinou. Rusko v té době zároveň ovládlo a připojilo Krym a přilehlé stepi. Krym a Ukrajina se staly součástí jednoho státního útvaru.

Území ležící od ústí Dunaje až k východním hranicím současné Ukrajiny se v carském Rusku označovalo jako Nové Rusko. Od konce 18. století začalo být toto území kolonizováno. Důležitou událostí v dějinách jižní Ukrajiny bylo založení Oděsy v roce 1795, která se sta-

la jedním z nejdůležitějších ruských a posléze ukrajinských přístavů. Ve čtyřicátých letech 19. století již byla bohatá Oděsa třetím nejpočetnějším městem carského Ruska. Měla v té době více obyvatel než Kyjev.

Tak jako v českých zemích i na Ukrajině probíhalo v 19. století národní obrození a formoval se moderní ukrajinský národ. Podstatně lepší podmínky mělo ukrajinské národní hnutí v rakouské části. V ruském záboru byla situace nepoměrně komplikovanější a po většinu doby zde probíhala intenzivní rusifikace. Mezi nejdůležitější ukrajinské osobnosti této epochy patřil slavný básník Taras Ševčenko, který ve svém díle položil základy moderní ukrajinské literatury a v širším významu i ukrajinské identity.

2.3 Ukrajina v letech 1914–1921

Zásadním zlomem v moderních ukrajinských dějinách byla první světová válka. Stála na počátku toho, co můžeme nazývat „ukrajinským krvavým stoletím“. Hluboké změny, které započaly v letech 1914–1918 učinily Ukrajinu součástí velkých geopolitických změn, které otřásly střední a východní Evropou a skončily až rozpadem SSSR. S jejich dozvuky se však východní Evropa a především Ukrajina potýkají až do současnosti.

Od roku 1914 až do konce války v roce 1918 byla Ukrajina jedním z hlavních evropských bojišť a až do roku 1921 dějištěm několika různých, mezi sebou navzájem souvisejících, současně však autonomních konfliktů. Situace na Ukrajině byla v těchto letech velmi komplikovaná a spletitá. Vše bylo rychlé, politická a vojenská situace se často měnila doslova ze dne na den. Po vypuknutí revoluce v Rusku zde probíhala občanská válka a boje svedené na ukrajinském území měly pro její konečný výsledek rozhodující význam. Vedle toho se vedly boje za ovládnutí ukrajinských zemí, které mezi sebou navzájem sváděli ruští bolševici, německá a rakousko-uherská armáda, ukrajinské jednotky bojující za vytvoření samostatné Ukrajiny a Poláci, kteří usilovali o připojení části ukrajinského území k obnovenému Polsku. Boje mezi sebou vedly i jednotlivé ukrajinské

tábory a vedle výše zmíněných konfliktů probíhala na Ukrajině živelná povstání venkovského obyvatelstva, zaměřená proti všem vládám, jež chtěly uchopit moc nad Ukrajinou. Vše bylo navíc doprovázeno nemilosrdným drancováním a mimořádnou krutostí až bestiálností všech bojujících stran vůči sobě navzájem a především vůči civilnímu obyvatelstvu. Mimořádně postiženi byli ukrajinští Židé, pogromů se dopouštěly všechny strany. Války na Ukrajině definitivně skončily až řížským mírem v roce 1921 a mezinárodním rozhodnutím týkajícím se Haliče.

Ukrajinská historiografie o těchto událostech hovoří jako o Ukrajinské revoluci, kterou někteří historikové chápou jako samostatný historický jev, odlišný od revoluce ruské a s vlastními zvláštnostmi a specifiky. Ukrajinská revoluce měla, na rozdíl od revoluce ruské, jiný politický program. V případě Ruska byla hlavním cílem změna politického uspořádání ve státě, naopak revoluce ukrajinská měla za cíl vytvoření nezávislého státu. Měla víc znaků společných s revolucí polskou, československou, litevskou, lotyšskou, gruzínskou či finskou. Ukrajinská revoluce nebyla pouze vnitřním problémem ruského impéria, ale součástí širšího problému geopolitické transformace střední a středovýchodní Evropy.

2.4 Centrální rada

Hlavním hybatelem událostí, které stály na počátku ukrajinských pokusů o autonomii a posléze i o vytvoření samostatného státu, byly revoluční události v Rusku a pád carského režimu v únoru 1917. Ukrajinské národní hnutí bylo ze všech hnutí v Rusku nejmasovější a pretendovalo na vedoucí pozici. Bouřlivé revoluční měsíce roku 1917 měly navíc výrazný vliv na rozvoj ukrajinského národního uvědomění. V březnu 1917 se v Kyjevě sešli představitelé různých politických, společenských i kulturních institucí a založili Centrální radu, která na sebe vzala úkol reprezentovat politické zájmy všech Ukrajinců před Prozatímní vládou. V jejím čele stanul slavný historik Mychajlo Hruševskij. Hlavním úkolem byla národní a územní autonomie Ukrajiny v rámci Ruska. Zpočátku zachovávala loajalitu vůči Prozatímní vládě, jak však centrální moc během léta 1917 slábla, začala se Centrální rada stále více emancipovat. Už tehdy se objevily první pokusy o provádění vlastní, na ústřední moci méně závislé politiky. V červnu 1917 proklamovala Centrální rada autonomii a o tři měsíce později, v září 1917, svolala do

Kyjeva Sjezd národů Ruska, na kterém se řešila otázka přeměny této země ve federativní stát.

Po bolševickém převratu v Rusku v říjnu 1917 a svržení Prozatímní vlády vyhlásila Centrální rada ve svém Třetím univerzálu vznik Ukrajinské lidové republiky (Ukrajinska narodna respublika). Současně vyslala nótu k vládám všech nově vzniklých států na území ruského impéria s výzvou k vytvoření společné federativní socialistické vlády. Na výzvu odpověděla pouze vláda Kozáckého Donu.

Vývoj ukrajinských snah od existence Ukrajiny v rámci jakési ruské federace po vyhlášení nezávislosti měl stejný průběh a příčiny jako u ostatních neruských národů. Napomohl tomu úspěšný pochod německé a rakousko-uherské armády dále na východ, čehož k vyhlášení nezávislosti využily již v prosinci 1917 Litva, v únoru 1918 Estonsko a Lotyšsko, v březnu Bělorusko a v květnu Arménie a Gruzie.

Citlivým problémem byla i národnostní otázka, bylo nutné zajistit loajalitu ostatních národů žijících na Ukrajině. Tři největší neukrajinské národy, Poláci, Rusové a Židé, získaly nárok na autonomii. Ostatní

národnostní menšiny mohly toto právo získat tehdy, pokud se jim podařilo sehnat 10 000 podpisů. Vzhledem k omezenému času, který byl Centrální radě dán k dispozici, nevstoupila tato nařízení v platnost.

2.5 Útok bolševiků proti Ukrajině. Dohoda v Brestu

Bolševici se s vývojem na Ukrajině smířit nechtěli. Byla příliš blízko a hospodářsky, vojensky i politicky příliš důležitá, než aby mohla volně usilovat o vlastní vývoj.

Spojení Ukrajiny s Donem poměry v Rusku změnit nedokázalo, způsobilo však bolševikům problémy. Odřízlo je od kavkazské ropy, ukrajinského a donského obilí, doněckého uhlí a železa. Proto se Ukrajina a Don stali prvními oběťmi bolševické expanze v prostoru bývalého impéria. V prosinci 1917 nově zformovaná Rudá armáda pod vedením Vladimira Antonova-Ovsejenka zaútočila na Ukrajinu a v průběhu ledna obsadila celé levobřeží až po Kyjev. Prvním ukrajinským městem, které padlo bolševikům do rukou, byl na sklonku prosince 1917 Charkov, kde se zformovala první ukrajinská bolševická vláda. Dne 9. února 1918 dobyla bolševická vojska Kyjev. Bolševickou vládu doprovázel masový teror, jen v Kyjevě bylo povražděno 5 000 lidí.

O budoucnosti celé východní Evropy se nerozhodovalo před Kyjevem, ale více na sever, v Brestu, kde již od počátku prosince 1917 probíhaly rozhovory mezi zástupci centrálních mocností a bolševickým Ruskem. Vlády Německa a Rakouska-Uherska se však také chtěly dohodnout i s Ukrajinskou lidovou republikou. Obě země se nacházely v těžké hospodářské krizi a ukrajinské přírodní zdroje a zásobnice obilí potře-

bovaly. Proto také byla vládami Německa, Rakouska-Uherska, Bulharska a Turecka velmi ochotně přijata žádost Ukrajinské lidové republiky o účast při rozhovorech v Brestu. Dohodě mezi Ukrajinou a centrálními mocnostmi měla bolševická delegace za každou cenu zabránit. Cílem bylo vydržet do té doby, než Rudá armáda ovládne celou Ukrajinu. Centrální rada se snažila udržet Kyjev do podpisu dohod a čelila soustředěnému útoku Rudé armády.

Dohoda mezi samostatnou Ukrajinskou lidovou republikou, vyhlášena byla 25. ledna 1918, a čtyřmi centrálními mocnostmi byla podepsána 8. února 1918. Nezávislá Ukrajina byla uznána v hranicích více či méně odpovídajících ukrajinské etnické hranici a Německo a Rakousko-Uhersko ji měly chránit před bolševiky. Za to se Ukrajina zavázala dodávat centrálním státům potraviny.

Součástí dohody byl i tajný protokol, ve kterém Rakousko-Uhersko slíbilo vrátit Ukrajině území okupovaná rakouskou armádou, Volyň a Podlesí, a také, což byl slib z rakouského pohledu velmi kontroverzní, rozdělit rakouskou Halič na dvě části. Východní, etnicky ukrajinská část by se připojila k nově ustavenému ukrajinskému státu.

2.6 Pád Centrální rady

Dohoda sice byla podepsána, většina území nárovaného Centrální radou však byla obsazena bolševiky. Vláda proto nedokázala dostát svým závazkům a zajistit pro Německo a Rakousko dodávky potravin. Z těchto důvodů vstoupila německá a rakouská armáda na ukrajinské území a vytlačila odtud bolševická vojska. Jejich příchod vítaly především zámožné vrstvy, vlastníci půdy, ale i bývalí úředníci, důstojníci, nižší šlechta, kteří byli s dosavadní vládou nespokojeni. Éra vlády Centrální rady se chýlila ke konci. Dne 29. 4. 1918 byl s německou podporou proveden státní převrat vedený bývalým ruským důstojníkem, plukovníkem Pavlem Skoropadským, kterým začala

nová kapitola v dějinách boje za samostatný ukrajinský stát.

Centrální rada složená z eserů a sociálních demokratů si nedokázala najít cestu k většině bývalých předrevolučních elit a získat je na svoji stranu. Problém byl o to větší, že právě v těchto skupinách byli lidé, kteří měli zkušenost s řízením státního aparátu, velením armády, ochranou veřejného pořádku apod. A to bylo právě to, co Centrální radě citelně chybělo. Důsledkem bylo, že většinu míst ve státním aparátu nedokázala obsadit schopnými a loajálními lidmi, kteří by dokázali prosazovat její politickou linii, a nedokázala také zajistit, aby

byla její nařízení uváděna v život. Obavy mezi vlastníky půdy budily i snahy o agrární reformu, kterou vláda považovala za svůj nejdůležitější úkol.

Centrální rada byla vládou dobrých úmyslů a velkých plánů. Byla velkorysá, vstřícná vůči menšinám

2.7 Hetmanát

Název Ukrajinská lidová republika byl zrušen a místo něho vznikl název nový – Ukrajinský stát, který do dějin vstoupil pod názvem Hetmanát.

Skoropadský byl šlechtic, potomek kozáckého staršiny, na svět nahlížel pohledem společenského postavení a původu. Byl především poddaným ruského cara, věrný carovi, impériu a svým důstojnickým závazkům a povinnostem. Etnické, kulturní a jazykové svazky s Rusí a Malorusí u něho stály na druhém místě. Pád starého režimu jej starých závazků zbavil, nikdy se však plně nevzdal svého maloruského cítění a věřil, že v budoucnu uzavřou Ukrajina a Rusko svaz. Nebudoval ani národní ukrajinský ani národně ruský stát. Jeho koncepce přilákala do služeb státu rusifikovanou šlechtu z levobřežní Ukrajiny a tisíce úředníků, kteří si uchovali svůj územní patriotismus. Symbolem jeho vlády bylo zrušení ústavy o národní a osobní autonomii (9. července 1918) a jeden ze základních zákonů nového státu bylo právo na soukromé vlastnictví a jeho nedotknutelnost. Skoropadský uvedl, že jeho otčina se nesmí stát základnou socialistických experimentů. Stabilizovaná Ukrajina se měla stát nástupišťem protibolševických sil. Odtud mělo vzejít znovuobytí Ruska.

V Kyjevě, který se stal centrem opozičních hnutí, byl utvořen Ukrajinský národně státní svaz, jehož členy se stali představitelé nejvýznamnějších politických stran a největších zaměstnaneckých svazů (železnic, pošt a telegrafů). Do jeho čela se dostali sociální demokraté a eseri pod vedením Volodymyra Vynnyčenko a Semjona Petljury, kteří vytlačili představitele pravicových stran a přejmenovali jej na Ukrajinský národní svaz, který proklamoval, že jeho cílem je ustavit na Ukrajině vládu práva, tedy vládu zodpovědnou parlamentu, svobodné volby apod.

Skoropadský byl ve složité situaci. Současníci jej vnímali negativně, je však třeba si říci, co mohl vlastně reálně dělat a co mu politická situace vlastně umožňovala. Poměry v zemi se stále více radikalizovaly a vy-

a ochotná uzavírat kompromisy a dohody. Revoluční doba kompromisům nepřála. Představitelé Centrální rady podcenili revoluční ruch i širší politické okolnosti. Jejich program měl úspěch v době míru a ne v době války, kdy jim hlavní iniciativu sebraly politické síly opírající se o brutální násilí.

ostřovaly. V létě 1918 se přes střední a severní Ukrajinu přehnala vlna rolnických povstání pod vedením eserů a bolševiků. Leví eseri se uchýlili i k teroristickým útokům namířeným proti představitelům německé okupační správy, 30. 7. 1918 zavraždil eser Boris Donský německého polního maršála a velitele německých vojsk na Ukrajině Hermanna von Eichhorna. Eseri připravovali i atentát na samotného hetmana.

Během několika měsíců své vlády se proti němu utvořila široká opoziční fronta složená z levicových a národně orientovaných politických stran hnutí a postupně ztratil podporu i u těch, kteří jej na začátku podporovali. Hetman musel lavírovat mezi různými politickými klikami a stabilita jeho vlády spočívala na rakouské a německé armádě, která se vůči obyvatelstvu, především na venkově, chovala velmi tvrdě. Německá podpora však s koncem války skončila. Skoropadský se sice pokoušel získat sympatie vítězných mocností, ty ho však svými požadavky na obnovení nezávislého a jednotného Ruska nutily ke sjednocení s Ruskem.

Je jistým paradoxem, že právě s obdobím Skoropadského vlády se pojí i nepochybné úspěchy v oblasti vzdělání a osvěty. Byly založeny dvě nové univerzity, v Kyjevě a Kamenci Podolským, Národní archiv a knihovna, Galerie výtvarných umění a Ukrajinská akademie věd. Vznikala ukrajinská divadla, vydávaly se ukrajinské knihy a učebnice.

Konec Hetmanátu byl dramatický. V noci z 13. na 14. 11. 1918 se moci ujal Direktoriát ve složení V. Vynnyčenko, S. Petljura a další, který prozatímně sídlil v Bílé Cerkvi. Skoropadský se v Kyjevě udržel ještě do poloviny prosince, kdy tam bylo německé vojsko, a pak s manželkou uprchl do Německa.

2.8 Direktoriát

Direktoriát opakoval chyby Centrální rady a nedokázal si získat loajalitu odborníků a dalších skupin. Jeho silně levicová až bolševická politika a rétorika budily odpor a odpor budila i některá bolševická opatření jako například Deklarace z 26. 12. 1919, která zbavovala práv příslušníky všech nepracujících a vykořisťovatelských tříd. Bylo to dáno i tím, že mnozí politici, kteří byli aktivní v časech Centrální rady, se angažovali i v Direktoriátu. Typickým příkladem byl V. Vynnyčenko, v roce 1917 předseda sekretariátu (vlády). Vynnyčenko byl první postavou Direktoriátu od jeho vzniku až do svého odchodu do emigrace v únoru 1919. Byl stoupencem sovětské Ukrajiny, která by si ale udržela svůj národní charakter. Základním prvkem ukrajinské revoluce mu byla dělnicko-rolnická otázka.

Období vojenského a politického triumfu Direktoriátu netrvalo dlouho. Velmi brzy se projevil nedostatek sil, záhy po dosažení bezprostředního cíle, tj. svržení Hetmanátu, se armáda složená většinou z venkovského obyvatelstva začala rozpadat. Někteří přecházeli k bolševikům, ataman ukrajinské armády na levo-břežní Ukrajině přešel na protest proti bolševické linii Direktoriátu k ruským dobrovolníkům. Další se stávali členy ozbrojených band, které sužovaly obyvatelstvo Ukrajiny.

Počátkem prosince zahájili bolševici novou intervenci na Ukrajinu a do poloviny ledna dobyli velkou část levobřežní Ukrajiny s městy Charkov a Černihov. Direktoriát své sídlo přenesl v únoru 1919 z Kyjeva na jihozápad Ukrajiny do Kamence Podolského.

2.9 Poměry na západní Ukrajině

Když se na podzim roku 1918 naplňoval osud Skorpádského a jeho hetmanátu, na západní Ukrajině se schylovalo k událostem, které měly ukrajinskou otázku postavit do úplně jiného světla. Impulsem byla porážka centrálních mocností ve válce, což postavení Ukrajinců velmi zkomplikovalo. Na rozdíl od Čechů, Poláků, Slováků a dalších se ocitli v táboře poražených. Nezávislá Ukrajina v plánech vítězů nebyla. Dovětek tajné dohody z Brestu o připojení východní Haliče k samostatné Ukrajině se dozvěděli Poláci. Rakouská strana ji sice okamžitě vypověděla, Poláci však otázku ukrajinské státnosti začali prezentovat jako německo-rakouské intriky.

Situaci zkomplikovala francouzská intervence do Oděsy. Francouzům se nelíbila levicová politika Direktoriátu a požadovali rezignaci jeho vedení, zejména Vynnyčenka, který se nakonec funkce vzdal a odešel do exilu. V čele stanul Petljura, jenž byl na rozdíl od Vynnyčenka střízlivým politikem schopným kompromisu a spolupráce s různými politickými subjekty a osobnostmi. Původně byl socialista, který se postupně stále více vzdaloval socialistickým ideálům svého mládí a vyvíjel se ve směru národně demokratickém.

V roce 1919 se Ukrajinou přehnal několik vln anarchie a násilí. Během pogromů zde v letech 1918–1920 zahynulo nejméně 30 000 Židů. Nejvíce pogromů měli na svědomí atamani a tzv. Baťkové (40 %), kteří se na území, jež bylo pod jejich kontrolou, chovali jako malí feudálové. Dalších 20 % spáchaly bandy, které neměly s politikou nic společného, a obě ruské armády, bílí (20 %) a rudí (6 %).

Ukrajínští vůdci se snažili pogromům zabránit. Oficiálně se vůči Židům chovali velmi liberálně. Petljura se neustále obracel na vojsko s výzvami, aby se s pogromy skoncovalo a žádal potrestání viníků vojenskými soudy. Několik viníků bylo i popraveno. Ukrajinské velení však nebylo schopno dodržování rozkazu kontrolovat ani vymáhat. Potrestání viníků bylo za stavu naprosté demoralizace a rozkladu prakticky nemožné. I když viníky byla i jiná vojska, veřejné mínění protižidovské násilí obecně připisovalo hlavně vojsku ukrajinské republiky a jejímu hlavnímu představiteli Semjonu Petljurovi. Ten byl v roce 1926 v odvetě za pogromy v Paříži zavražděn.

V říjnu se ve Lvově sešli ukrajínští poslanci říšské rady, haličského a bukovinského sněmu a představitelé ukrajinských politických stran a utvořili Ukrajinskou národní radu, která měla vypracovat plán na vyřešení ukrajinské otázky. Hlavním předmětem sporu byl vztah mezi ukrajinskou vládou v Haliči a Bukovině a Ukrajinským státem na východě. Mladší a radikálnější poslanci byli pro okamžité sjednocení, ti méně radikální, mezi nimi například významný ukrajinský politik Jevhen Petruševyč, tuto variantu odmítali. Děsil je chaos a anarchie na východě, obávali se i toho, že by vyhlášené sjednocení znamenalo deficitní rozchod s Rakouskem. Haličtí ukrajínští politikové byli

odchováni rakouskou politickou kulturou, a takovýto krok byl pro ně příliš radikální. Mylně se také domnívali, že se budoucnost potenciálního západoukrajinského státu bude řešit ve Vídni, a do hlavního města monarchie byla proto vyslána delegace, která měla tuto záležitost projednat.

Běh událostí byl však rychlejší, v ten samý čas, kdy se ve Vídni jednalo o budoucnosti východní Haliče, obsadily ukrajinské ozbrojené oddíly (v noci z 30. na 31. 10. 1918) Lvov. O deset dní později (9. 11. 1918) vznikl nový stát, Západoukrajinská národní republika. O den později pověřila UNR vládu, aby podnikla všechny kroky nezbytné ke sjednocení obou částí Ukrajiny. Dne 22. 1. 1919 bylo v Kyjevě slavnostně vyhlášeno sjednocení obou částí Ukrajiny v jeden celek.

Nemile překvapení byli především Poláci, kteří toto ukrajinské vystoupení s despektem označovali za rakouskou intriku, která za sebou neměla, kromě několika intelektuálů, žádnou reálnou sílu. Polský stát v této době ještě neexistoval a polští politikové promýšleli dvě koncepce poválečné podoby východní Evropy. Jejich základem bylo, že obnovené samostatné Polsko ležící mezi Německem a Ruskem musí být dostatečně silným státem. Stoupenci obou koncepcí z toho ovšem vyvodili dva zcela odlišné závěry.

Podle vůdce polské lidové strany Romana Dmowského postrádalo ukrajinské, běloruské a litevské hnutí na polských kresech státotvorný potenciál. Mladý polský stát ale neměl tolik sil, aby všechna tato území udržel ve svých hranicích. Nejmenším zlem podle něho bylo, aby státní hranice přetínala etnická litevská, běloruská a ukrajinská území ve stejné vzdálenosti z Moskvy i z Varšavy. Koncepce Józefa Piłsudského vycházela z představy, že oslabení či rozpadu ruského impéria

2.10 Ukrajina v chaosu

V průběhu roku 1919 se situace na Ukrajině propadala do chaosu. Všechny strany měly v podstatě vyrovnané síly a navzájem se spojovaly jedna proti druhé. Vojáci volně přecházeli z jednoho vojska do druhého a vítězství záleželo na tom, koho podpořil ukrajinský venkov. Vypukalo jedno selské povstání za druhým a do bojů se zapojovaly oddíly anarchisty Nestora Machna a dalších atamanů.

Do situace na Ukrajině významně zasahoval bývalý carský generál a ruský nacionalista Anton Ivanovič

napomůže utvoření federace nezávislých států (Běloruska, Litvy, Polska a Ukrajiny).

První boje o Lvov propukly již 1. 11., po třech týdnech opustily ukrajinské vojsko i ukrajinská vláda Lvov. Vláda nejprve přesídlila do Tarnopolu a koncem prosince do Stanislavsku, dnešního Ivano-Frankivsku. Potyčky se změnilly v regulérní polsko-ukrajinskou válku, kterou Ukrajinci chápali jako boj za svobodu svého národa. Poláci se cítili historickým, státním národem, jenž měl nárok na celou Halič. Byli navíc součástí vítězného tábora, zatímco Ukrajinci měli oprávněný pocit, že celý svět stojí proti nim.

Sjednocení s východem Ukrajiny nepomohlo. Východ byl pod silným bolševickým tlakem a k zásahu na západě neměl kapacity. V únoru 1919 přijela do Haliče mise vítězných mocností vedená francouzským generálem Josephem Barthelémym, která měla za úkol vyřešit polsko-ukrajinský konflikt tím, že se otázka státní příslušnosti Haliče odloží do rozhodnutí pařížské konference. Cenou za klid zbraní měl být oboustranný územní kompromis. Linie oddělující obě strany, tzv. Barthelémyho linie, ponechávala třetinu Haliče, včetně Lvova a naftových polí, polské straně, zbytek Ukrajincům. Současně také ujistila, že v případě ukrajinského souhlasu uznají vítězné mocnosti západoukrajinský stát a zajistí mu všechnu podporu.

Podstatou kompromisního návrhu byl plán, že by se uvolněné síly mohly ze západu poslat na východ proti bolševikům. Plán zkrachoval na nezájmu Ukrajinců, podle nichž by jeho přijetí ohrozilo sjednocení Ukrajiny, neboť bylo slíbeno pouze uznání Haliče. Odmitnutí se Ukrajincům nevyplatilo. Do července 1919 se Polákům ve spolupráci s Rumuny podařilo vytlačit ukrajinské vojsko z celé východní Haliče.

Děnikin, mezi jehož cíle patřilo obnovení „Velké Rusi“. Děnikin, podle něhož bylo nemyslitelné, že by Rusové mohli být národnostní menšinou, zakazoval používat název Ukrajina a ukrajinské národní hnutí považoval za zrádcové, zahájil ve spolupráci s vojsky UNR v létě 1919 mohutnou ofenzivu proti bolševikům. Po dobytí Kyjeva však mezi oběma stranami vypukly spory o kontrolu nad městem. Do sporu se dostaly i Direktoriát a Ukrajinci z Haliče. Příchozí ze západní Ukrajiny nechtěli jít do konfliktu s bělogvardějci a snažili se najít porozumění s vítěz-

nými mocnostmi. Direktoriát se přikláněl ke spojení s Polskem.

Katastrofální situace otevřela znovu cestu bolševikům. Na podzim 1919 zahájila RA ofenzívu a na počátku roku 1920 již ovládla celé bývalé teritorium UNR s výjimkou Volyně a západního Podolí obsazených polskou armádou. Během bojů ve druhé polovině roku 1919 byla Děnikinova armáda poražena a vytlačena na Krym, Petljura, který se v bezvýchodné situaci rozhodl ukončit regulérní vojenské operace a přejít na partyzánskou válku, opustil Ukrajinu a připojil se k ukrajinské misi ve Varšavě. UHA se v únoru 1920 připojila k bolševikům a získala název Rudá ukrajinská haličská armáda. V únoru 1920 byla ustavena ukrajinská bolševická vláda pod názvem Rada lidových komisařů. Bolševici začali na Ukrajině provádět politiku válečného komunismu, což vedlo k úpadku jejich popularity.

To otvíralo znovu šance Petljurovi, který za této situace vsadil na Poláky. Pro Petljuru bylo toto spojení poslední šancí na záchranu UNR a své vlastní politické existence. Podobného názoru byl i polský generál Piłsudski, který byl přesvědčen, že bez existence nezávislého ukrajinského státu nad Dněprem, oddělujícího Polsko od Ruska, se jeho země nedokáže před ruským expanzionismem dostatečně chránit. Odkládal však realizaci svých plánů až do porážky bílých, jež se mu zdáli, pro své plány na obnovení ruského impéria, nebezpečnější než rudí.

Polsko-ukrajinská dohoda byla podepsána ve Varšavě v dubnu 1920. Polsko uznalo Direktoriát za nejvyšší vládu Ukrajiny a souhlasilo s připojením pravobřežní Ukrajiny k nezávislému ukrajinskému státu. Petljura se na oplátku zřekl východní Haliče, západní Volyně, Chelmu, Podlesí a Polesí. Byl realista, který obětoval za stávajících poměrů jen těžko proveditelnou myšlenku jednoty ukrajinských zemí ve prospěch nezávislosti. Základem ukrajinského nezávislého státu měla být podle jeho představ východní Ukrajina, nejdůležitějším úkolem pak její osvobození od bolševiků.

Zpětně viděno, byla dohoda mezi Piłsudským a Petljurou klasickou ukázkou politického realismu a umění kompromisu. Snad právě to byl důvod, že se jí v atmosféře nacionalistického fanatismu a neochoty jakéhokoliv ústupku dostalo velmi chladného přijetí, a v Haliči dokonce i protestů. Protestovali zejména ukrajinští politici, kteří během posledních dvou let prokázali neschopnost sebemenšího nadhledu a vůle ke kompromisu. Přední exiloví politici Hruševský a Vynnyčenko

Petljuru obviňovali ze zrady socialistických ideálů a slepého nacionalismu. Nesouhlas panoval i v řadách jeho stoupenců. Například předseda jeho vlády Izák Matepa podal na protest proti dohodě demisi.

Nesouhlas a politická krátkozrakost byla ale i na polské straně, kde Piłsudského ukrajinskou politiku podporovala jen nevelká skupina jeho stoupenců z levicového tábora. Sněm i takřka celá politická scéna s dohodou nesouhlasily, i když proti ní otevřeně nevystupovaly.

Válečné operace polsko-ukrajinské koalice proti bolševikům začaly 25. 4. 1920. Ukrajinské obyvatelstvo vítalo spojené armády jen vlažně a nijak nepospíchalo s větší podporou. Spíše opatrně vyčkávalo. Ideální nebyly ani vztahy mezi oběma spojenci. Oboustrannou nedůvěru a ostražitost Poláci ještě přizívovali tím, že se nechovali jako spojenci, ale jako dobyvatelé. Z jejich strany docházelo k rabování a násilnostem. Nicméně společná armáda zpočátku úspěšně postupovala a již na počátku května obsadila Kyjev.

Dobytí Kyjeva vzedmulo obrovskou vlnu ruského patriotismu. Polská přítomnost vadila Rusům i Ukrajincům, chování polských vojenských oddílů vedlo navíc k výbuchu selských povstání. Polsko-ukrajinská invaze se zhroutila. Dne 5. 6. 1920 byla zahájena bolševická protiofenzíva a 11. 6. dobili zpátky Kyjev. Bolševická armáda se nezastavila a s cílem rozšířit revoluci dále na západ pokračovala ve dvou směrech do Haliče, Běloruska a Polska a Piłsudski musel ustoupit až k Varšavě.

Bolševická ofenzíva nakonec skončila neúspěchem. V létě 1920 sice byla utvořena tzv. Haličská sovětská republika, bolševická vláda nad západní Ukrajinou se však během několika týdnů zhroutila. Ve slavné bitvě pod Varšavou 16.-18. 8. 1920 uštědřil Piłsudski RA zdrcující porážku a místo vítězného tažení Polskem byla bolševická vláda nucena zahájit v Rize mírová jednání.

Dne 18. 3. 1921 byla mezi Ruskem a Ukrajinskou sovětskou republikou na straně jedné a Polskem na straně druhé podepsána Řižská dohoda. Oboustranně byly uznány nezávislémi sovětská Ukrajina a Bělorusko a stanovena nová hranice mezi Polskem a bolševickým Ruskem. Nová hranice vedla dále na východ než dříve tzv. Curzonova linie, kterou v letech 1919–1920 uznaly vítězné mocnosti za východní etnické hranice Polska. Zvláštním článkem byla uznána kulturní, jazyková i náboženská práva ukrajinské, ruské i běloruské menšiny v Polsku a polské v Ukrajině, Bělorusku a Rusku.

Petljura se po krachu spolupráce s Polskem nevzdával a pokoušel se o návrat k moci. Zatímco se v Rize jednalo, našel si nového spojence v táboře bílých. Umožnily mu to změny, které se v ruském protibolševickém hnutí odehrály. V dubnu 1920 v čele bílých stanul příslušník německé baltské šlechty Petr Wrangel, který byl na rozdíl od svých předchůdců mnohem pružnější v národnostních i jiných otázkách. Wrangel potřeboval za každou cenu spojence, a tak opustil program jediné a nezávislé Rusi, slíbil, že nezruší autonomní práva donských a kubáňských kozáků, dá samosprávu krymským Tatarům a pokusí se navázat styky s Petljurovou a Machnem. Podepsal také návrh zákona o radikální rolnické reformě, podle kterého měla být půda rozdělena mezi rolníky.

Základnou Wrangelovy armády byl Krym. Odtud vyrazil v červnu 1920 k útoku. Obsadil území ležící severně od poloostrova a útočil na pravém břehu Dněpru a na Donbase. Vstřícná politika se Wrangelovi vyplatila a v týlu jeho armády nevybuchovala žádná povstání, jak tomu bylo v případě Děnikina. Výměnou za Petljurovu pomoc ve válce s bolševiky uznal Wrangel Direktoriát za vládu Ukrajiny a souhlasil s právem Ukrajinců na sebeurčení.

Dokud byli bolševici zaměstnáni válkou proti Polsku, byl Wrangel úspěšný. Polsko-ruské příměří v říjnu 1920 však umožnilo bolševikům zkoncentrovat své síly. Do poloviny listopadu 1920 obsadily bolševické oddíly skoro celý Krym a Wrangel se zbytkem svých oddílů uprchl do Turecka. Petljura se i se svojí 30 000 armádou vydal směrem na západ. Nazpět se již nikdy nevrátil.

Poslední ukrajinský pokus o svržení bolševické vlády nad Ukrajinou skončil v listopadu 1921 nedaleko Žitomíru, kde se části ukrajinských sil podařilo probojovat z obklíčení a ustoupit do Polska. Většina vojáků padla do zajetí, ti, kteří se odmítli připojit k bolševikům, byli popraveni.

Po rozbití Petljurovy, Piłsudského a Wrangelovy armády získali bolševici kontrolu nad celým ukrajinským územím, avšak vítězství ještě dosaženo nebylo. V říjnu 1920 vypuklo velké rolnické povstání a proti bolševikům aktivně vystupoval i Nestor Machno, který ještě po nějakou dobu kontroloval celé oblasti na střední a jižní Ukrajině. Definitivně ovládnout Ukrajinu se bolševikům podařilo postupně počátkem dvacátých let.

**Mychajlo Kryvenko: Kozák odjíždí do boje, Národní umělecké muzeum Ukrajiny, Kyjev.
Repro: Národní umělecké muzeum Ukrajiny, katalog, Kyjev 2003**

UKRAJINA JAKO SOUČÁST SSSR

3.1. Ekonomická situace, NEP a národnostní otázka

Ukrajina byla po válce, válečném komunismu, revoluci a německé okupaci zcela zruinovaná. Znárodněný průmysl nefungoval, venkov byl zcela vysátý. V letech 1921/1922 vypukl hladomor, jenž neměl počtem svých obětí v evropské historii obdoby, odhadem zemřelo více než 5 milionů lidí. Nejvíce postižena byla Ukrajina (a v Rusku střední Povolží). Tlupy hladovějících rolníků se potulovaly po zemi. Lidé se živili listím, kůrou ze stromů, trávou, hlodavci. Podle dobových svědectví zmizeli v Donbasu z městských ulic psi a kočky, byli zatýkáni a souzeni kanibalové. Počet obětí válek a hladomoru na Ukrajině v letech 1917–1921 se uvádí v rozmezí 1,5–2, podle některých odhadů až 3 miliony.

Bolševici se během revoluce a občanské války doma i v zahraničí rádi prezentovali jako jediní a správní vyznavači zásady na sebeurčení národů. Ve skutečnosti jim na těchto věcech záleželo velice málo a národnostní otázky jen účelově využívali ke svým cílům. V letech občanské války na znovudobytých a obsazených územích zakládali pseudorepubliky, které sice byly formálně nezávislé a rovnoprávné, avšak díky přítomnosti RA a místních odnoží bolševické strany byly ve skutečnosti podřízeny Moskvě. Po nějakém čase se tyto útvary staly přímými součástmi Ruska.

Počátkem dvacátých let se začala řešit podoba budoucího bolševického státu na ruském území. Bylo nutné vyřešit i postavení neruských zemí. V letech 1917–1921 došlo u neruských národů k výraznému vzestupu národního uvědomění. Některým se dokonce podařilo nakrátko vybojovat samostatný stát nebo se o to alespoň s větším či menším úspěchem pokusily (Ukrajina, Gruzie, Arménie, země střední Asie, aj.). Tento fakt nešlo ignorovat. Bylo třeba počítat s tím, že národně

uvědomělá a emancipovaná byla i nemalá část členů bolševické strany v neruských oblastech a také to, že tamní stranický aparát nechtěl být zcela zbaven vlivu a možnosti rozhodovat. Například mezi ukrajinskými bolševiky byli jak stoupenci centralismu, tedy vtělení Ukrajiny do Ruska, tak příznivci osamostatnění s plným zachováním sovětského politického zřízení. Bylo jasné, že bez dohody mezi ruským bolševismem a národními hnutími, při které budou muset všechny strany udělat nějaké ústupky, se situace nevyřeší.

V roce 1922 byla do Moskvy povolána zvláštní stranická komise vedená Stalinem, která měla za úkol vytvořit návrh, jak by měl mnohonárodnostní bolševický stát vypadat. Stalinova teze, že by se všechny neruské republiky měly stát součástí Ruska a udržet si jen určitý stupeň autonomie v oblasti kultury a osvěty, vzbudila v řadách neruských bolševiků negativní ohlas. Do následujících sporů se nakonec vložil i Lenin, kterému bylo jasné, že bez kompromisní dohody s neruskými národy se bolševická vláda neobejde. Lenin chtěl, aby Rusko uzavřelo s neruskými republikami svaz na základě rovných práv a dobrovolnosti. Každá republika měla teoreticky garantované právo z tohoto svazku vystoupit.

Výsledkem jednání bylo vyhlášení SSSR (30. 12. 1922), který vznikl spojením Ruska, Ukrajiny, Běloruska a Zakavkazské federace. Centrální vláda v Moskvě měla právo výlučného rozhodování v oblasti zahraniční politiky, armády, námořnictví, zahraničního obchodu, komunikací, pošty, telegrafu. Republiky zodpovídaly za vnitřní bezpečnost, spravedlnost, osvětu, zdravotnictví, sociální péči a rolnictvo. Tyto pravomoci byly ovšem spíše iluzorní. Reálná praxe byla zcela jiná, protože SSSR byl navzdory jakýmkoliv dohodám a ústavě centrálně řízeným státním útvarem.

3.2 Ukrajinská sovětská republika v době korenizace

Ukrajinská sovětská republika byla v rámci SSSR velikostí i počtem obyvatel (29 milionů obyvatel, z toho 23 milionů Ukrajinců) druhým největším státem. Hlavním městem nebyl Kyjev, který byl pro bolševickou vládu až příliš spojen s ideou ukrajinské nezávislosti a pokusy o ustavení nezávislého ukrajinského státu, ale Charkov. Kyjev se stal hlavním městem až v roce 1934. Poprvé v moderní době získali Ukrajinci v Rusku zvláštní území, které by spravovala jejich vlastní vláda a administrativa a kde mohli rozvíjet školství a kulturu ve svém národním jazyce.

Na jaře 1923 začali komunisté provádět liberálnější národnostní politiku oficiálně nazývanou korenizace. Cílem bylo získat na svou stranu národně uvědomělé a patriotické vrstvy jednotlivých národů Ruska a rozšířit základnu svého režimu. Stát a strana měly zástupcům neruských národů pomoci s integrací do republikového státního a stranického aparátu.

Na Ukrajině se tato forma politiky označovala jako „politika ukrajinizace“. Základ nových elit tvořili tzv. národní komunisté, kteří se zformovali ze stoupců ukrajinské nezávislosti a z příslušníků předrevoluční levice (eserů, sociálních demokratů). Z jejich řad se vybíraly nové vedoucí kádry v zemi. V dubnu 1925 se prvním tajemníkem KSU (b) stal Lazar Kaganovič, který v dějinách země sehrál později neblahou roli. Kaganovič byl jeden z mála stranických vůdců, kteří aktivně ovládali ukrajinštinu.

Jedním z hlavních cílů ukrajinizace bylo rozšíření aktivního užívání ukrajinštiny v úředním styku. Již v roce 1923 se započalo s kurzy ukrajinského jazyka pro státní úředníky a stranické funkcionáře. Kdo je neabsolvoval a nesložil zkoušku, riskoval ztrátu místa. V roce 1925 bylo nařízeno užívání ukrajinštiny v úředním styku ve státních úřadech a v roce 1927 Kaganovič nařídil vést veškerou stranickou dokumentaci v ukrajinštině. Ukrajinština přestala být vnímána jako jazyk nižších vrstev.

V souladu se svou tehdejší politikou umožnil SSSR návrat emigrantů, včetně těch, kteří byli spojeni s boji o nezávislost v letech 1917–1921 (např. M. Hruševského a tisíců dalších, především představitelů ukrajinské levice). Největší dopad měla ukrajinizace na osvětu a školství. V počátku se bojovalo hlavně s negramotností, která byla velmi vysoká. Počet gramotných stoupl během dvacátých let ze 40 % na 70 %, na vesnici o 15–50 %. Jestliže před revolucí nebyly na Ukrajině prakticky žádné ukrajinské školy, na konci dvacátých let se již 97 % ukrajinských dětí vzdělávalo v rodném jazyce. Politické změny přály i rozvoji ukrajinské kultury, které se poprvé dějinách dostalo oficiální podpory státu. Vyplynulo to z role, jakou měly literatura a výtvarné umění sehrát v komunistickém projektu vytvoření nového světa a nového člověka.

Politika ukrajinizace měla na Ukrajině ohromný ohlas, který byl vyvolán i tím, že překročila relativně úzký rámec státního a stranického aparátu. Stála za mimořádně silným vzestupem ukrajinského patriotismu, který se zčásti nevyhnul ani ukrajinským komunistům, kteří se do jisté míry emancipovali a nechtěli být jen podřízenými moskevskému ústředí.

To mělo své důsledky a o pár let později i tragické vyústění. Ukrajinské stranické i státní orgány si byly vědomy své odlišnosti a své pravomoci si přísně hlídaly. Nebyly také příliš ochotny poslouchat moskevské vedení v záležitostech týkajících se vnitřního života Ukrajiny.

Vrcholem této politiky byla v letech 1927–1933 éra komisaře lidové osvěty Mykoly Skrypnika.

Ukrajinizace se neseťkávala jen s úspěchem. Mnoho vysokoškolských pedagogů, vojenských důstojníků, úředníků, vedení Komsomolu a dalších organizací s celosvazovou působností, ale také řady ukrajinských komunistů a obyvatel Donbasu a jižní, východní a severovýchodní Ukrajiny, s touto politikou nesouhlasilo a dávalo najevo odpor.

3.3 Stalinova éra

Proces ukrajinizace narušil dosavadní rovnováhu mezi komunistickým režimem a ukrajinským národním hnutím tak, jak se ustálila na počátku dvacátých let. Přejít částí ukrajinského proletariátu na národní pozice, zvýšení počtu Ukrajinců mezi obyvateli měst a aktivní osvětová činnost znamenaly ohrožení kontroly Moskvy nad Ukrajinou. Dokud trvala vnitrostranická válka mezi jednotlivými frakcemi o vládu nad Kremlem, bylo dění na Ukrajině i v jiných svazových republikách ponecháno svému osudu. Když se však koncem dvacátých let podařilo Stalinovi se svými protivníky se vypořádat a upevnit si moc ve straně i ve státě, nastal i konec politiky korenizace.

První obětí útoků byla stará, předrevoluční inteligence. V květnu až červenci 1928 proběhl v Moskvě soudní proces s 53 specialisty na těžbu uhlí z donbaského města Šachty, tzv. Šachtinský proces. Byli obviněni ze záškodnictví a antisovětské činnosti. Jednalo se o první politický proces tohoto typu, ve kterém již nebyli souzeni skuteční nebo třídní nepřátelé komunistického režimu, ale lidé, kteří byli až do této doby jeho součástí a často se aktivně podíleli na jeho výstavbě. Postiženo bylo velké množství státních a stranických funkcionářů i obyčejných členů strany. Charakteristickým rysem těchto procesů byly vykonstruované, naprosto nesmyslné zločiny, ke kterým byli obviněni násilnými metodami nuceni se přiznat.

V červenci 1929 nastalo masové zatýkání v řadách ukrajinské inteligence, v březnu 1930 stanulo před charkovským soudem 45 osob, které byly nařčeny z působení v podzemní organizaci Spolku pro osvobození Ukrajiny. Spolu s nimi byla souzena i skupina mladých lidí obviněných z příslušnosti ke Spolku ukrajinské mládeže. Tresty v tomto fingovaném procesu byly vyneseny v rozmezí dvou až deseti let, časem ale byla většina odsouzených stejně popravena.

Charkovský proces posloužil jako vzor pro vypořádání se s jinými skupinami inteligence. Ve třicátých letech bylo na Ukrajině „zjištěno“ asi 15 organizací této pro-

tistátní skupiny s údajně tisíci členy. Represe zahrnujly všechny vrstvy společnosti, inteligenci, církve, historiky, filology, spisovatele, herce, výtvarníky, učitele, právníky, mediky, stranické pracovníky aj. Odhaduje se, že ve třicátých letech bylo zlikvidováno asi 80 % veškeré ukrajinské inteligence. Zlikvidována byla i Ukrajinská akademie věd a v lednu 1930 byl proveden zásah proti Ukrajinské autokefální církvi. Metropolita Boreckij a spolu s ním desítky biskupů a tisíce kněží byli uvězněni. Symbolickou a tragickou tečkou byly sebevraždy Mykoly Skrypnyka a spisovatele Mykoly Chvylového (1933). Ukrajinizace byla minulostí.

V lednu 1933 byl na Ukrajinu vyslán Pavel Postyšev který měl ukrajinské komunisty potrestat za zradu bolševické myšlenky a buržoazní nacionalismus. Spolu s ním přijelo 3 000 nových stranických funkcionářů, kteří měli nahradit ty, kteří se stali obětmi čistek a perzekucí. Postyšev se stal druhým, fakticky však prvním tajemníkem KSU a současně hlavním městským tajemníkem stranické organizace v hlavním městě USSR Charkově. Společně s předsedou ukrajinské vlády Vsevolodem Balickým se pod heslem války s kontrarevolucí stali vykonavateli velké ukrajinské stranické a státní čistky, která měla ohromný rozsah. Jen v Lidovém komisariátu osvěty se ze 300 zaměstnanců ukázalo být 200 kontrarevolucionářů. Od 1. 6. 1932 do 1. 10. 1933 bylo vyměněno 75 % státních úředníků a úředníků místních správ a 80 % tajemníků stranických organizací. Vyloučení ze strany znamenalo vězení nebo smrt.

Současné začaly sílit represe vůči ukrajinské společnosti jako celku. Zejména pak proti představitelům regionální kultury, kteří byli obviňováni z rozšiřování a podpory náboženství. Ironií osudu se jeden z hlavních vykonavatelů čistek Pavel Postyšev změnil v „ukrajinského patriota“, nosil ukrajinskou vyšívanou košili a veřejně projevoval zájem o ukrajinskou historii a kulturu. Nakonec i on skončil v soukolí politické represe. V roce 1938 byl zatčen a v únoru 1939 zastřelen.

3.4 Industrializace

Prvním krokem k nastolení nového kursu bylo vyhlášení a přijetí prvního pětiletého plánu v květnu 1929 (1928–1932), který měl za úkol zcela přetvořit sovětskou společnost. Cílem bylo vybudovat socialistické

hospodářství v čele s rozvojem těžkého průmyslu, převést veškerou ekonomiku do rukou státu, kolektivizovat venkov.

Investice do těžkého průmyslu byly ohromné. Na Ukrajině bylo vybudováno 400 obřích průmyslových komplexů, největší přehrada a vodní elektrárna v Evropě na Dněpru (kaskáda), kombináty na výrobu oceli na Záporoží, největší továrna na výrobu traktorů v Charkově apod.

Investice směřovaly především do tradičních průmyslových center na levobřežní Ukrajině (Donbas), zatímco pravobřežní Ukrajina byla podinvestována. Většina investic šla do prvovýroby (výroba surovin a polotovarů, těžba železné rudy, uhlí, neželezných kovů). Důsledkem jednostranného rozvoje těžkého průmyslu bylo oslabení průmyslu lehkého.

Dalším z důsledků byla rychlá urbanizace. Tři čtvrtiny přírůstků a investic směřovaly na Donbas, Dněpr a Kryvyj Rih (Kryvoj Rog), kde žilo v roce 1938 48 % všech obyvatel měst celé Ukrajiny (v roce 1928 to bylo 26 %).

3.5 Kolektivizace

Jeden z rozkvětů soukromého zemědělského hospodaření zažil Rusko paradoxně až po nástupu bolševiků k moci ve dvacátých letech 20. století. Souvisel s prováděním Leninovy tzv. Nové ekonomické politiky, která měla za cíl napravit škody způsobené válečným komunismem. Původně dočasné opatření mělo pro bolševickou moc nechtěný efekt. Na Ukrajině, v Povolží a jižním Rusku se začaly formovat zárodky sebevědomého selského stavu, což bylo vládnoucím bolševikům trnem v oku. V říjnu 1927 byl vypracován nový všesvazový zákon namířený proti soukromému zemědělskému sektoru. Obsahoval tři hlavní záměry: aktivně posilovat socialistický úsek v zemědělství, vést rozhodný boj s tzv. kulakem (zkrátit dobu pronájmu půdy, omezit námezdní práci, odejmout hlasovací právo na místních schůzích) a chránit venkovskou chudinu.

Podle původních plánů měla být kolektivizace postupná, během první pětiletky mělo být zabráno cca 20 % půdy, hlavně tzv. kulakům. Rolníci měli vstupovat do kolchozů, které v zásadě odpovídaly našim JZD, a Sovchozů, které odpovídaly našim státním statkům. Technika měla být soustředěna do strojních traktorových stanic.

Na Stalinův popud bylo v listopadu 1929 rozhodnuto, že likvidace individuálního hospodaření bude naprostá a bude vykonána v krátkém čase. Koncem ledna 1930 byla schválena směrnice „O opatřeních k likvidaci

Rychlý růst průmyslu potřeboval množství pracovních sil, což vedlo k tomu, že počet etnických Ukrajinců v dělnických a dalších profesích stoupal.

Stalinská přestavba společnosti pod heslem do deseti let dosáhnout nejbohatší a nejrozvinutější země světa vyžadovala nesmírnou mobilizaci, koncentraci sil a prostředků a byla doprovázena strašlivým vykořisťováním a zotročením celé společnosti, která upadla do naprosté nouze a nedostatku. Důsledek měl nést venkov. Jedním z důvodů bylo, že při provádění tak rozsáhlé industrializace potřeboval mít Stalin pod kontrolou distribuci potravin, aby dokázal uživit dělníky. Výstavbu nových továren a dolů musel také z něčeho zaplatit a finanční náklady byly, mimo jiné, sanovány prodejem obilí do zahraničí. Řešením pro něho byla socializace venkova, neboli likvidace soukromého vlastnictví zemědělské půdy a její zestátnění – tedy kolektivizace.

kulackých hospodářství v oblastech spěšné kolektivizace“. O několik dní později byla doplněna pokyny, ve kterých byla jednotlivým krajům přidělena směrná čísla. Postižení byli rozděleni do tří kategorií: organizátoři odporu proti vládní politice, nejbohatší zemědělské usedlosti, menší zámožná hospodářství. V prvním případě měli být muži zastřeleni a ženy a děti vyhnány na sever země, ve druhém případě měly být rodiny vystěhovány do vzdálenějších částí země, ve třetím případě měli být majitelé zbaveni majetku, rozptýleni po zemi a ponecháni svému osudu.

Násilná kolektivizace vyvolala silný odpor venkovského obyvatelstva. Na Ukrajině, Donu a severním Kavkaze a Kubáni existovala relativně dlouhá tradice individuálního hospodaření a kolektivizace se zde setkala s výjimečně silným odporem. Mužici nesouhlasili se vstupem do kolchozů a bojkotovali jejich zakládání, ničili všechnen majetek podléhající kolektivizaci, přepadali místní státní a stranické představitele a agitátory. Odpor leckdy přerostl v povstání a zasáhl celé regiony. Na některých místech Ukrajiny a severního Kavkazu byla nasazena armáda a letectvo. Na Ukrajině se počet povstalců v roce 1930 odhaduje na 40 000 osob. Oblasti, které byly prohlášeny za odbojné, na Ukrajině to bylo 88 z celkem 358, byly jako celek deportovány na sever. Byly schváleny drakonické tresty za boj proti kolektivizaci. V roce 1930 zákon o zákazu volného pohybu pracovních sil na venkově, v roce 1931 zákon

o trestu za porušování pracovní disciplíny a v roce 1932 trest smrti za krádež majetku v socialistickém vlastnictví. Nepochybným symbolem a zároveň i finálem krvavé sovětské kolektivizace byly události na Ukrajině, jižním Rusku a Střední Asii v letech 1932–1933, kde v důsledku nezvládnuté kolektivizace v kombinaci s úmyslným vyhladověním odpůrců prováděných změn vypukl katastrofální hladomor, který usmrtil miliony lidí. Jen na Ukrajině se počet obětí odhaduje na 3 miliony, někdy až na 4–5 milionů.

Události v SSSR se bohužel obešly bez větší pozornosti západních zemí, které se soustředily na dění v Německu. V době hospodářské krize a vzestupu Hitlera byla kritika SSSR hodnocena jako výmysl nacistické propagandy. Především selhali západní intelektuálové, mezi nimiž byl SSSR nesmírně populární. Spisovatel G. B. Shaw a bývalý francouzský premiér Herriot navštívili Ukrajinu v době, kdy hladomor kulminoval. Po svém návratu vyprávěli historiky o dobře živených ukrajinských venkovanech. Shaw si dokonce pochvaloval, že se nikdy nenajedl tak dobře jako během své cesty po SSSR. Byli i tací, kteří byli dobře informováni, mlčeli však z čirého prospěchářství. Nejkriklavějším příkladem byl korespondent The New York Times Walter Duranty, který dobře věděl, co se na východě dělo, ve svých příspěvcích však o tom pomlčel. Za své „nestranné“ reportáže ze SSSR dostal v roce 1932 dokonce Pulitzerovu cenu.

Ve skutečnosti však platilo, že kdo chtěl informace mít, tak je získal. SSSR byl sice izolovanou zemí, zprávy o katastrofě apokalyptických rozměrů však i přesto na západ pronikaly. Dobré informace o tom, co se dělo na východ od jejich hranic, měli Poláci, kteří si o svém ruském sousedovi nikdy nedělali iluze. Byla to však především ruská a ukrajinská demokratická emigrace, kdo neustále a neúspěšně burcoval veřejné mínění a vlády západních zemí proti dění v SSSR.

Po hladomoru následovalo v letech 1935–1937 období tzv. „Velkého teroru“, jehož obětí se staly statisíce obyvatel Ukrajiny. Stoupenci ukrajinizace již byli zlikvidováni v letech 1933–1935, nyní přišli na řadu jejich nástupci. Do konce roku 1938 byli uvězněni všichni členové stranického vedení republiky a kromě dvou, včetně Postyševa, všichni zahynuli. Ukrajinská vláda se za rok 1938 dvakrát vyměnila, jistý čas neměla ani Předsedu ukrajinské rady lidových komisařů. Po čistkách byla uvolněná místa obsazena novými, mladými komunisty, kteří se ve svých funkcích udrželi až do sedmdesátých let. S Ukrajinou třicátých let jsou spojeny i počátky kariér dvou pozdějších hlavních představitelů SSSR, Leonida Iljiče Brežněva a Nikity Sergejeviče Chruščova.

Podle některých odhadů zahynulo v letech 1927–1938 na sovětské Ukrajině minimálně 4,4 milionu osob a obětí se stal každý desátý Ukrajinec.

3.6 Ukrajinci v Polsku a Rumunsku

Vedle SSSR žili Ukrajinci v meziválečném období ještě v Polsku, Rumunsku a Československu. Všude byli národnostní menšinou. V Polsku tvořilo 5 milionů Ukrajinců 14–16 % obyvatelstva a sídlilo na 1/3 polského území, v Rumunsku a ČSR tvořili Ukrajinci 3–4 % (500–600 000). Specifická byla jejich situace v Československu. O národní identitu obyvatelstva Podkarpatské Rusi a východního Slovenska mezi sebou zápasily tři orientace, rusofilská, rusinofilská a ukrajinská. V Polsku a Rumunsku bylo ukrajinské obyvatelstvo vystaveno tvrdé asimilační politice. V praxi se to projevovalo masovým rušením ukrajinských škol. V Rumunsku, kde byli Ukrajinci od roku 1924 pojímáni jako Rumuni, kteří ztratili rodný jazyk, byly ukrajinské školy zrušeny úplně. Polská vláda chtěla proces národního uvědomění Ukrajinců vrátit na konec 19. století. V oficiálních dokumentech byl cíleně obcházen termín Ukrajinci a používána stará označení a pojmenování jako rusínský a ruský, přičemž Rusíni nebyli označo-

váni jako národ, ale jako etnografická skupina v rámci polského nebo ruského národa. Kvůli rozbití jednoty ukrajinského hnutí polská vláda podporovala regionální svébytnost u Lemků, Huculů a Bojků a také rusofilské tendence v Haliči.

Přes politické tlaky a asimilační tendence polského státu se centrem ukrajinského národního hnutí stala v meziválečném období Halič. Vznik organizovaného ukrajinského nacionalismu klademe do roku 1920 a jeho počátky jsou svázány s činností Ukrajinské vojenské organizace (UVO) utvořené z bývalých důstojníků Ukrajinské haličské armády v čele s Jevhenem Konovalcem. Po různých krizích uvnitř ukrajinského národního hnutí byla v roce 1929 ve Vídni založena Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN), která měla původně být legálně působící politickou stranou. OUN se později rozdělila na dvě frakce, exilovou v čele s Konovalcem, tzv. POUN, a domácí polskou, která

byla stále radikálnější. V roce 1932 se sloučila s UVO. Ve třicátých letech se OUN v Polsku stala významnou politickou silou, která se stále více radikalizovala a v jejích řadách panoval duch politického extremismu. Jedním z jejích politických nástrojů se stal teror.

V červnu 1933 se vůdcem OUN stal Stepan Bandera, který byl za organizaci dvou atentátů (na atašé sovětského konzulátu ve Lvově Alexeje Majlova a polského ministra vnitra Bronisława Pierackého) odsouzen na doživotí. V letech 1921–1939 provedly ukrajinské podzemní organizace v Polsku 63 teroristických útoků, 5 bombových a 18 expropriačních akcí. Jak už to tak bývá, nejvíce obětí bylo mezi vlastními lidmi, při těchto akcích zahynulo 36 Ukrajinců, dále pak 25 Poláků, 1 Rus a 1 Žid. Na polské straně byli paradoxně mezi oběťmi politici, kteří usilovali o zlepšení a zklid-

nění polsko-ukrajinských vztahů, např. již zmiňovaný Bronisław Pieracki.

Teror vyprovokovaný OUN přinesl legálně působícím ukrajinským stranám velké problémy, protože vyvolával represe polské vlády. Část polských a ukrajinských politiků totiž měla zájem jednat a uvolnit napětí. Někteří ukrajinští představitelé s terorem nesouhlasili, např. řeckokatolický metropolita Andrej Šeptyckyj ho považoval za amorální. V polovině třicátých let se začalo uvažovat o autonomii západní Ukrajiny a normalizaci polsko-ukrajinských vztahů, pokud se Ukrajinci vzdají teroru. Po smrti Piłsudského však tyto plány vzaly víceméně za své. Na ukrajinské straně se proti postavili jak mladí radikálové z OUN, tak stoupenci politického středu, kteří dohodu považovali za kamufláž.

3.7 Ukrajinské nacionalistické hnutí po uzavření paktu Molotov–Ribbentrop

Po paktu Molotov–Ribbentrop se západní Ukrajina stala součástí SSSR, který zde začal zavádět své pořádky (zakládání kolchozů, perzekuce nekomunistů, církví apod.). Ukrajinští představitelé vnímali Německo jako přirozeného a logického spojence, který byl nepřítelem jejich nepřátel. Přál tomu i fakt, že po válkách v letech 1917–1921 skončilo mnoho stoupenců nezávislé Ukrajiny v Německu a Rakousku (Skoropadskyj, Petruševyč, Konovalc aj.) a poměr německých a rakouských úřadů k ukrajinským emigrantům byl vždy na velmi dobré úrovni. Ukrajinci se svým hostitelům odměňovali vojenskými a zpravodajskými službami, neaktivnější v tomto směru byly UVO a OUN.

Vztah vůči Němcům nebyl na ukrajinské straně jednoznačný. Podbízává proněmecká politika se nelíbila zejména mladším radikálům vedeným Banderou, kteří chtěli raději spoléhat na vlastní síly. Německou pomoc nevyučovali, získání samostatnosti však podle nich bylo především záležitostí Ukrajinců, nikoliv Němců.

3.8 Ukrajina v letech 1941–1942

Napadením SSSR nacistickým Německem 22. 6. 1941 vypukla válka, na kterou ukrajinští nacionalisté netrpělivě čekali. Zdálo se, že válka umožní Ukrajincům splnění jejich největšího snu, vzniku nezávislé Ukrajiny. Podruhé ve dvacátém století se Ukrajinci pokusili vybojovat

K Němcům se chovali jako k rovnocenným partnerům a Berlín se pokoušeli vždy stavět před hotovou věc.

Část OUN, v jejímž čele stál Andrij Melnyk, si přála válku Německa se SSSR, protože věřila, že jim Němci poté umožní založit samostatný ukrajinský stát. OUN se rozdělila na dvě části OUN-R (B) neboli revoluční frakce, jinak Banderovce, a OUN-M neboli Melnykovce.

Přes odstup a nedůvěru to však nakonec byla právě OUN-B, která začala s Němci přímo spolupracovat. Počátkem roku 1941 byla zformována tzv. Družina ukrajinských nacionalistů, v počtu asi 600 mužů rozdělených do dvou batalionů (praporů) nazvaných NACHTIGALL a ROLAND. Zatímco Němci počítali s tím, že oba bataliony budou nasazeny k diverzním akcím, členové OUN-B v nich viděli zárodek budoucí ukrajinské armády. OUN-B připravovala i tzv. pochodové skupiny, které měly po vypuknutí války na územích obsazených německou armádou vybudovat místní ukrajinskou administrativu.

nezávislost, avšak stejně jako před víc než dvaceti lety i teď vsadili na špatnou kartu, a znovu nakonec skončili v táboře poražených. Druhá světová válka znamenala pro Ukrajinu naprostou tragédii, kromě Běloruska nebylo země, která by byla postižena více.

Po špatných zkušenostech se sovětskou správou byla německá armáda na západě Ukrajiny vítána chlebem a solí jako osvoboditelka od nadvlády bolševiků. Kladný vztah místního obyvatelstva k Němcům byl ovlivněn i vzpomínkou na dobu, kdy byla Halič součástí monarchie. Ve skutečnosti měla německá politika vůči Ukrajině jediný cíl – plné podřízení okupovaných zemí a exploataci přírodních i lidských zdrojů. S místním obyvatelstvem do budoucna počítali maximálně jen jako s levnou pracovní silou. Nástrojem okupační německé správy byl masový teror. Byly povražděny statisíce Židů a Romů (Babí Jar) i Ukrajinců a do konce války bylo odsud vyvezeno 2,5 milionu lidí na práci. Podoba nacistického a komunistického režimu se na Ukrajině projevila i tím, že oproti očekávání Němci přejali po svých předchůdcích státní i administrativní struktury, jako byly třeba kolchozy, a v některých regionech například ponechali i sovětskou milici.

Masový teror, pohrdání místním obyvatelstvem, to vše potlačovalo původně antisovětské nálady a snižovalo možnost získání spojenců u neruských národů východní Evropy. Současně se ale objevovali lidé, kteří s okupanty více či méně spolupracovali. V případě Ukrajiny se jednalo o vojenské a policejní jednotky (batalióny Nachtigall a Rolland, UPA, divize SS Halyčyna, něm. Galizien aj.), které vznikaly na základě politických dohod mezi ukrajinskými nacionalisty a německou vládou. Rozšířenou formou kolaborace byla i práce v okupační administrativě.

Nacisté Ukrajinci pohrdali, spolupráci s nimi se ale nevyhýbali. S taktických důvodů se však konkré-

ně nevyjadřovali k tomu, jak si představují budoucí uspořádání na stávajícím ukrajinském území a záměrně ponechávali vše nejasné a otevřené. To se ukázalo hned v prvních dnech války, když Banderovci 30. 6. 1941 využili situace a veřejně vyhlásili ve Lvově ukrajinskou nezávislost. Německá odpověď byla rychlá a jednoznačná. Počátkem července 1941 byli hlavní iniciátoři celé akce včetně Bandery zatčeni a posláni do koncentračního tábora Sachsenhausenu, kde zůstali až do roku 1944.

Na zbytku ukrajinských zemí byl v srpnu 1941 utvořen tzv. Reichskommissariat Ukraine, jehož součástí se stalo i jižní Bělorusko. V jeho čele stanul Erich Koch, známý svým fanatismem, krutostí a oddaností Hitlerovi. Dne 17. 11. 1941 vydala vláda nařízení, že všichni banderovci mají být zatčeni a potají popraveni. Represi se nevyhnuly ani ostatní nacionalistické frakce. V zimě 1942 postříleli Němci v Kyjevě skupinu Melnykovců, které podezřívali z nelegální činnosti.

Vzájemné ukrajinsko-německé vztahy byly komplikovanější, než by se na první pohled zdálo, a v průběhu válečných let doznávaly výrazných proměn. Od spojení na podzim 1941 přešly na jaře roku 1942 na pozice otevřeného nepřátelství. Pošramocené spojení se jim podařilo znovu obnovit v letech 1944–1945. Spojení bylo pragmatické. Každá strana sledovala především své vlastní zájmy. Němcům šlo o nové vojáky a měli v tomto partnerství po většinu času navrch. Jakmile se jim naskytla příležitost, tak Ukrajince v klidu zradili a dohody nedodrželi.

3.9 Vojenská a politická situace na Ukrajině v době druhé světové války

V letech 1942–1944 se Ukrajina stala bojištěm mezi různými frakcemi OUN včetně UPA, sovětskými a polskými partyzány a německými okupanty. Paradoxem je, že znesvářené strany mezi sebou uzavíraly různé krátkodobé koalice namířené proti ostatním. Nelítostná byla válka mezi Ukrajinci (UPA) a Poláky v letech 1942–1943. Vyvrcholila tzv. Volyňskou reží v roce 1943. Počet obětí se stanovuje jen velmi obtížně. Polští historici uvádějí kolem 400–600, Ukrajinci mezi 60–100 tisíci obětí.

Na konci roku 1944 se celá Ukrajina ocitla pod sovětskou vládou. Mimořádně silné zde bylo partyzánské hnutí, které dnes spojujeme hlavně s prosovětskými,

rudými partyzány. Avšak ve své době tam bojovaly i partyzánské oddíly, které sloužily polskému i národnímu ukrajinskému odboji. Počátky rudého partyzánského hnutí sahají do léta 1941. První partyzánské oddíly organizovali příslušníci NKVD a místní komunisté. V prvních měsících po napadení SSSR nebylo jejich úsilí příliš úspěšné. Neměli podporu místního obyvatelstva a většina čerstvě zformovaných oddílů buď nevyvíjela žádnou činnost, nebo se brzy rozpustila.

Jediné bojeschopné partyzánské oddíly velitelů Sidora Kovpaka a Alexandra Saburova operovaly především na severní Ukrajině, kde byly vhodnější podmínky (husté obrovské lesy a nebezpečné močály, odkud se

oddíly načas stáhly do Běloruska). Největších rozměrů dosáhlo prosovětské partyzánské hnutí na Ukrajině ve druhé polovině roku 1943. Německé jednotky kontrolovaly na severu a ve středu Ukrajiny jen města a komunikace. Čím byla RA blíže ukrajinskému území, tím více bylo partyzánské hnutí využíváno k bezprostřední podpoře vojenských operací.

Vedle rudých partyzánů operovaly hlavně na západoukrajinském území i partyzánské jednotky zaměřené protisovětsky. Bylo to dáno i tím, že velká část obyvatel západní Ukrajiny proti SSSR aktivně bojovala. Tyto oddíly vznikly na počátku německé okupace. V létě 1941 překročil jeden z nacionalistických vůdců Taras Bulba-Borovec tajně sovětsko-německou hranici s cílem zorganizovat podzemní a partyzánské hnutí proti sovětské moci. Bulba-Borovec ve shodě s wehrmachtem vytvořil oddíl ukrajinské milice, který měl za úkol čistit lesy na severozápadě Ukrajiny a jihu Běloruska od zbytků Rudé armády. Koncem léta 1941 již Bulba-Borovec kontroloval převážnou část Polesí na bělorusko-ukrajinské hranici a žádal, aby z jeho milicí byla vytvořena regulérní ukrajinská armáda. S tím ale Němci nechtěli souhlasit.

V roce 1942 vznikla z banderovského křídla OUN Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) zkráceně nazývaná Banderovci. Jejimi hlavními soupeři byli Sověti a Poláci, od roku 1943 bojovala i proti Němcům. Velitelem se stal bývalý důstojník bataliónu Nachtigall Roman Šuchevyč zvaný Taras Čuprynka. K vytváření vlastních partyzánských oddílů přistoupili v březnu a dubnu 1943 na Volyni i OUN-M neboli Melnykovci. V létě 1943 se banderovcům podařilo přinutit Melnykovce a Bulbovce, aby se jim podřídili. Ti, kteří tak odmítli učinit, byli zlikvidováni. Vznikla tak skutečná armáda. Součástí nové UPA byly oddíly Banderovců a Melnykovců, část sil Tarase Bulby, příslušníci ukrajinské policie, vojáci a důstojníci RA, uprchlí zajatci a další.

Koncem léta 1943 tak na ukrajinském území působila sovětská, ukrajinská a polská hnutí odporu, která bojovala mezi sebou. Čas od času mezi nimi docházelo k uzavírání příměří či spojení, například v květnu 1943 uzavře-

li sovětské partyzánské šestiměsíční příměří a dohodu o neutralitě s Bulbovci. Pokusy dojednat kooperaci polských a ukrajinských partyzánů ztroskotaly na neústupnosti obou stran ohledně budoucnosti západní Ukrajiny.

Z přirozených důvodů byly partyzánské oddíly rozšířeny v lesnatých částech Ukrajiny, na východě měl odpor spíše podobu konspirativní. Počet partyzánů na Ukrajině se v době rozkvětu odhaduje asi na 50 000, celkem se boje v partyzánských oddílech za celou dobu účastnilo přibližně 180–220 000 lidí.

Zásadním problémem bylo, kdo bude po válce ovládat západní Ukrajinu, kde se křížily zájmy UPA a polské Zemské armády. Situaci dodatečně zkomplikoval v létě roku 1943 příchod silných sovětských partyzánských oddílů vedených legendárním partyzánským vůdcem Sidorem Kovpakem, ty se však bez pomoci místního obyvatelstva musely po těžkých srážkách s německou policií a nacionalistickými oddíly stáhnout zpátky do běloruských lesů a močálů.

Před příchodem Rudé armády tak mezi sebou na území západní Ukrajiny bojovaly oddíly čtyř znepřátelených sil, němečtí okupanti, UPA, Zemská armáda a „rudí partyzáni“.

Ze vzájemného souboje vyšel jako vítěz SSSR. Počátkem května 1944 byla většina ukrajinského území dobyta Rudou armádou a v červenci obsadila i tři nejvýznamnější města Lvov, Stanislav a Přemyšl. V bitvě pod Brodami na západě Ukrajiny byla totálně zničena divize SS Halyčyna a z 11 000 vojáků a důstojníků se pouze přibližně třem tisícům podařilo probít na západ. Ostatní padli v boji nebo do zajetí, případně vstoupili do řad UPA.

Na konci roku 1944 se celá Ukrajina ocitla pod sovětskou vládou a vzápětí začalo vyřizování účtů. Dne 11. 5. 1944 bylo z důvodu údajné kolaborace s Němci rozhodnuto o přesídlení krymských Tatarů do Uzbekistánu. Během května a června bylo vysídleno 225 000 osob.

3.10 Ukrajina v letech 1945–1986

Na konci druhé světové války stanul SSSR na vrcholu své moci. Podařilo se mu dobýt zpátky původní teritorium, udržet dobytá území, která sověti obsadili ještě před počátkem války, a nakonec, po vítězné

válce připojit ještě další území. Součástí SSSR se stalo východní Prusko, Halič, Podkarpatská Rus a další země. Ve sféře sovětského vlivu se ocitly státy střední a východní Evropy, Polsko, Československo, Maďarsko,

Rumunsko, Bulharsko, východní Německo, Albánie a do roztržky v roce 1948 i Jugoslávie. Sovětská vojska ležela před branami západní Evropy, která se obávala jejich invaze. Ovšem za vnější fasádou moci a úspěchu se skrývalo mnoho problémů, které byly v mnoha případech doslova neřešitelné, což se týkalo i Ukrajiny.

V letech 1945–1991 byla Ukrajina opět součástí SSSR. Válka a poválečné změny hranic způsobily velké změny v etnické skladbě ukrajinského obyvatelstva. Vyvražďování židovského obyvatelstva mělo na svědomí rapidní úbytek lidí hlásících se k židovské národnosti. V roce 1959 tvořili Židé sotva 2 % obyvatelstva Ukrajiny. Úbytek zaznamenaly i ostatní národnostní menšiny, na nichž se podepsaly zejména válečné a poválečné deportace jakož i „výměny“ obyvatelstva s „lidovými demokraciemi“ (např. přesídlení křesťanských, nucené odchody Poláků do Polska apod.).

Po válce postihl Ukrajinu v letech 1946–1947 obrovský hladomor způsobený na jedné straně zničením krajiny v letech války, na druhé straně také velkým suchem. Podobně jako za velkého hladomoru ve třicátých letech měla i v tomto případě na celé situaci nemalý podíl sovětská administrativa, která požadovala po kolchoznicích vysoké odvody zrna, takže na samotném venkově zůstalo jen velmi málo zásob. Podle tajných sovětských záznamů zahynulo v důsledku hladu 100 000 lidí a 300 000 bylo hospitalizováno. Nejvíce postižena byla východní Ukrajina.

Válka byla prohraná, UPA však stále vzdorovala. Od února 1944 do podzimu 1945 provedla sovětská armáda a bezpečnost přibližně 27 000 vojenských operací. Na druhé straně, povstalci podnikli kolem 6 000 útoků proti jednotkám Rudé armády a NKVD. Podle Jaroslava Hrycaka docházelo během prvních 20 měsíců sovětské vlády nad západní Ukrajinou denně k 500 ozbrojeným potyčkám mezi UPA a sovětskými oddíly. Odpor vojenských jednotek UPA se nakonec podařilo zlomit. Část UPA se pokusila probít do emigrace, většinu zlikvidovali Sověti, zbytek přešel v letech 1946–1947 do podzemí. Typickým projevem odporu bylo přepadání policejních stanic a hlídek, útoky na menší oddíly NKVD, teroristické útoky proti představitelům státní správy a „kolaborantům“, organizování bojkotu voleb, boj proti kolektivizaci. Stejně jako ostatní hnutí odporu v zemích připojených k SSSR i ukrajinští nacionalisté věřili, že v brzké době vypukne třetí světová válka.

Od podzimu 1945 prováděla UPA standardní vojenské operace již jen na území východního Polska, které

bylo osídleno etnickými Ukrajinci a kde jejich hlavním protivníkem byly polská armáda a bezpečnost a také polovojenské oddíly polských nacionalistů a antikomunistů. UPA zde za svůj hlavní úkol považovala zabránit odsunu Ukrajinců do SSSR. Do určité míry se opakoval i scénář z druhé světové války. V některých případech mezi sebou uzavíraly UPA a tyto ozbrojené formace příměří a v okolí Lublinu došlo dokonce k několika společným vojenským operacím proti Sovětům a Polákům.

Na jaře roku 1947 byl spáchán atentát na náměstka polského ministra obrany generála Karola Swierczewského, což Poláci využili k definitivnímu vyřešení ukrajinské otázky na polském území. V rámci akce Visla byla většina ukrajinského obyvatelstva odsunuta hluboko do vnitrozemí a do SSSR. V žádném městě nesmělo žít více než 10 % procent obyvatel ukrajinské národnosti. Vysídlení Ukrajinců z Polska znamenalo i konec UPA v těchto oblastech. V květnu 1947 uzavřelo Polsko dohodu s Československem a SSSR o koordinaci společných operací proti jednotkám UPA, a tak její oddíly musely ustoupit na území SSSR anebo se pokusit probít přes Československo na západ. Na západě Ukrajiny působila UPA až do konce čtyřicátých let, ale její vliv a počet příslušníků a sympatizantů se rapidně zmenšoval. Dne 5. 3. 1950 byl v přestřelce zatčen hlavní vůdce UPA Roman Šuchevyč. Podzemí pokračovalo dál až do května 1954 a některé menší oddíly až do počátku šedesátých let. Boje s UPA se vedly na všech frontách. V roce 1959 byl agentem KGB zavražděn v Mnichově šéf UPA Stepan Bandera.

V letech 1945–1991 byla Ukrajina opět součástí SSSR. Bylo to období intenzivní rusifikace. Myšlenky na ukrajinskou nezávislost však stále přetrvávaly. Represe sice nedosahovaly takového rozměru jako za stalinské éry, přesto však nebyly zcela bezvýznamné. Byly namířeny hlavně proti inteligenci a opozičním skupinám. Na přelomu padesátých a šedesátých let odhalila KGB na Ukrajině několik „protistátních“ skupin. Například členové organizace Ukrajinský svaz dělníků a rolníků měli za cíl odchod Ukrajiny ze SSSR. Mělo se tak stát podle ústavy, právní cestou bez použití násilí. V roce 1967 byl ve Lvově odsouzen disident Vjačeslav Čornovyl za práci *Lycho z rozumu* (Moudrému bída).

Významnou roli ve společenském životě Ukrajiny šedesátých a sedmdesátých let hrála nová generace mladých literátů, novinářů, umělců a vědců, tzv. šedesátníci, Lina Kostěnko, Dmytro Pavlyčky, Ihor a Irina Kalyncovovi, výše uvedený Vjačeslav Čornovyl a další.

V letech 1960–1990 se okruh lidí kolem šedesátníků stal významným centrem opoziční činnosti. Šedesátníci sice stáli v opozici, zároveň však působili v rámci systému, neboť většina z nich přijala do jisté míry pravidla hry nařízené vládnoucí mocí.

V lednu roku 1972 proběhla Ukrajinou vlna zatýkání a represí proti tzv. opozičním skupinám a ve vězení se ocitla řada představitelů národně a kulturně orientované opozice. Represe v sedmdesátých letech byly na Ukrajině nejhorší v poststalinské éře a ukrajinská opoziční publicistika toto období nazvala Velký pogrom. Počet uvězněných se v letech 1972–1973 pohyboval mezi 70–100 osobami, což je samozřejmě obrovský nepoměr třeba vůči disidentskému hnutí v Československu, nemluvě o Polsku. V rámci SSSR se však jednalo o velké číslo. Pomineme-li trestně stíhané a odsouzené osoby, dotkly se represe nějakou formou postihu (propuštění z vedoucích míst či přímo ze

zaměstnání, zákaz publikování některých děl) relativně širokého okruhu lidí. Pronásledování se dotklo prakticky všech vrstev ukrajinské společnosti včetně těch nejméně postavených.

Represe směřovaly proti všemu, co připomínalo ukrajinskou specifičnost. Vše, co bylo „příliš ukrajinské“, bylo podezřelé. Tažení proti národnostním specifikům se netýkalo jen Ukrajiny, ale bylo záležitostí celosvazovou. Svoji pozornost zaměřil bezpečnostní a stranický aparát proti intelektuálním elitám, spisovatelům, výtvarníkům, historikům, kterým se snažil určovat, jaká díla mají tvořit. Masového rozměru nabrala stranická kritika v letech 1973–1974, kdy se na černé listině ocitli známí spisovatelé Jevhen Hucalo, Mykola Rudenko a další. Kritiku obyčejně následoval útok na spisovatelovo dílo bez ohledu na to, bylo-li v něm něco politického či ne. Pro řadu tvůrců to byla skutečná osobní tragédie, která měla negativní vliv na celé ukrajinské umění.

3.11 Černobyl

Mezníkem v ukrajinských dějinách byla jaderná katastrofa v Černobylu 26. 4. 1986. Nehledě k obrovským hospodářským a ekologickým ztrátám měla pro budoucí politický vývoj Ukrajiny zásadní a nepominutelný význam, neboť vyvolala do té doby nevídanou vlnu občanské aktivity. Pojem „Černobyl“ se stále častěji začal vyskytovat jako synonymum některých aspektů současného života ukrajinské společnosti (duchovní, jazykový aj. Černobyl).

Po Černobylu se začala organizovat opozice. Napomohlo tomu celkové uvolnění v sovětské společnosti, které bylo důsledkem politiky přestavby a glasnosti. První protesty se objevily v roce 1987 mezi učiteli, spisovateli a překladateli. Významným impulsem pro formující se opoziční hnutí bylo v roce 1987 propuštění politických vězňů, mezi kterými bylo mnoho Ukrajinců. V letech 1987 a 1988 vzniklo mnoho neformálních skupin, v jejichž řadách se sešel široký okruh lidí různého politického zaměření, od členů oficiálních „nomenklaturních“ organizací přes liberály, reformní komunisty až po krajní nacionalisty. V září 1989 se konal zakladatelský sjezd Velké rady Lidového hnutí Ukrajiny za přestavbu, známější pod zkratkou Ruch, který se stal celostátní platformou opozičního hnutí. Většina účastníků zakládajícího sjezdu byli příslušníci inteligence ze západní a střední Ukrajiny. Účastníků z jihu a východu Ukrajiny bylo, stejně jako zástupců dělnických profesí, na sjezdu zastoupeno mnohem méně. Složení

účastníků sjezdu tak poukazovalo na určité zvláštnosti ukrajinského opozičního hnutí.

Ruch byl organizován podle národních front pobaltských zemí. Nebyl jednostranně orientován na lidi ukrajinského původu, ale byl otevřen všem národnostním skupinám žijícím na Ukrajině. Na jeho prvním sjezdu byly přijaty rezoluce určené krymským Tatařům, Rusům, rezoluce odmítající antisemitismus apod. Rezoluce obsahovaly prosbu, aby neukrajinské národy podpořily národnědemokratické hnutí, neboť Ukrajina se měla stát společnou vlastí všech jejích obyvatel. Je zajímavé, že Ruch nepožadoval vyhlášení nezávislosti Ukrajiny, ale spíše se klonil k jejímu setrvání v rámci samozřejmě reformovaného SSSR, který měl fungovat na základě nové svazové smlouvy. Ruch byl první, brzy však začaly postupně vznikat další nekomunistické politické strany.

Změny v nižších patrech společnosti začaly mít vliv i na vrcholovou politiku. V září 1989 přijalo plenární zasedání KSU demisi prvního tajemníka Ščerbyckého a namísto něho zvolilo Vladimira Ivaška. Po výměně na nejvyšším postu následovala série dalších změn. Dne 9. října 1989 přijal Nejvyšší sovět Ukrajiny usnesení, podle něhož se ukrajinština stala úředním jazykem, a 1. prosince byla legalizována Ukrajinská řeckokatolická církev. Dne 21. ledna 1990 zorganizoval Ruch „živý řetěz“ mezi Lvovem a Kyjevem, které-

ho se podle různých údajů účastnilo od 400 tisíc do 3 milionů lidí.

První volby, ve kterých se ukrajinská opozice ucházela o převzetí moci ve státě, se konaly v roce 1990. Komunisté v nich sice ztratili dominantní pozici, nakonec se jim však povedlo vytvořit skupinu „Za suverénní sovětskou Ukrajinu“ vedenou Olexandrem Morozem a vybojovat parlamentní většinu 239 hlasů ze 442, tzv. „skupina 239“. Opoziční kandidáti získali necelou čtvrtinu mandátů, ukázalo se, že jsou ještě příliš slabí na to, aby mohli pohodlně převzít vládu. Na druhé straně umožnily volby dotvoření elity opozičního typu a ukončily proces její legalizace a také, což bylo nesmírně důležité, ji zviditelnily před veřejností. V těchto volbách byly také položeny základy obnoveného politického a parlamentního pluralismu. V letech 1989 a 1990 vznikaly strany demokratické (Zelení, Sociální demokracie ad.) i orientované krajně nacionalisticky, které se hlásily k odkazu bojů za samostatnou Ukrajinu ve čtyřicátých a padesátých letech minulého století. Pravicové nacionalistické strany byly velkými kritiky vládní politiky vůči Moskvě. Jejich hlavní výtkou bylo, že vláda Rusku příliš nabíhá a ustupuje.

Důležitým mezníkem bylo 26. 8. 1991 rozpuštění nejsilnějšího politického subjektu v zemi – Komunistické strany Ukrajiny. Byla rozpuštěna náhle a bez větších protestů z řad vedoucích představitelů i řadových členů strany. Na jejích troskách povstaly další levicové strany. Olexander Moroz založil v říjnu 1991 Socialistickou stranu Ukrajiny a bývalý komunistický funkcionář Petro Symonenko „obnovil“ ukrajinskou komunistickou stranu, která se okamžitě zařadila mezi strany s největší politickou základnou v zemi. Obnovená komunistická strana chtěla zejména obnovit úzké vztahy s Ruskem a výhledově hovořila také o možnosti vytvoření „nového“ SSSR.

Reakcí na pokus o vojenský puč bylo 24. 8. 1991 vyhlášení nezávislosti Ukrajiny. Obyvatelé země se k rozhodnutí parlamentu měli vyjádřit v celostátním referendu vyhlášeném na 1. 12. 1991. Požadavky na vyhlášení nezávislosti se stále častěji začaly objevovat v politických programech a proklamacích. Na druhém sjezdu hnutí Ruch, které se konalo na konci října 1990, byl jako příští cíl deklarován vznik samostatné Ukrajiny mírovou cestou.

Cesta k nezávislosti byla otevřena. Dne 1. prosince 1991 proběhlo referendum, v němž 90,3 % hlasujících vyjádřilo podporu myšlenky nezávislé Ukrajiny. Konalo se společně s prezidentskými volbami, ve kterých zvítězil zástupce bývalých komunistických elit Leonid Kravčuk. Referendum bylo pro vyčerpaný SSSR poslední ranou. Dne 8. 12. 1991 se v Bělorusku setkali představitelé tří nejvýznamnějších sovětských republik, Boris Jelcin (Rusko), Leonid Kravčuk (Ukrajina) a Stanislav Šuškevič (Bělorusko), kteří ohlásili konec existence SSSR jako subjektu mezinárodního práva. Oficiálně SSSR zanikl k 31. 12. 1991. Na mapě Evropy se místo východní velmoci objevily nové nezávislé státy. Jedním z nich byla Ukrajina.

Ve stejný den, kdy trojice Jelcin, Kravčuk a Šuškevič de facto zlikvidovala SSSR, dohodla se na utvoření nového volnějšího uskupení nazvaného Společenství nezávislých států (SNS), který měl zaniklý SSSR nahradit. Jeho členy se stalo 11 z bývalých 15 sovětských republik, které dohodu o jeho vzniku podepsaly 21. 12. 1991. Vytvoření nového společenství se na Ukrajině nesetkalo s větším nadšením, ukrajinský parlament jej sice již 10. 12. 1991 schválil, zaujal však opatrný a rezervovaný postoj. Ukrajina ze Společenství vystoupila v roce 2018.

Dva životy na dvou kravčúčkách? Foto: Unian

UKRAJINSKÁ SAMOSTATNOST

4.1. Ukrajina od vyhlášení nezávislosti po Majdan

Po rozpadu SSSR byla společenská i ekonomická situace na Ukrajině v mnohem lepším stavu, než tomu bylo ve zbylých postsovětských zemích. Optimismus sdílela i velká část obyvatel, což sehrálo důležitou roli při jejich souhlasu s nezávislostí. Podle některých západních analýz byla Ukrajina zemí, která měla po rozpadu SSSR na bezbolestný přechod k demokracii a tržnímu hospodářství největší šance.

Optimismus a naděje mnoha ukrajinských obyvatel se během času změnila ve zklamání a velkou deziluzi, protože politické a ekonomické postavení Ukrajiny se rychle zhoršovalo. Důvodů byla celá řada, např. zastaralý průmysl, jehož kapacita byla stavěna pro mnohem větší území, nežli měla nová Ukrajina, omezené energetické zdroje a takřka stoprocentní závislost ukrajinské ekonomiky na ruském zemním plynu a ropě.

Už tak vysoké napětí ve společnosti ještě zvýšila polovičatá transformace ukrajinského hospodářství. Ukrajinské vlády neměly odvahu a zřejmě ani chuť k uskutečnění radikálních reforem v průmyslu i zemědělství, kde ještě dlouho dominoval státní sektor. Nepovedlo se také zcela odstranit a zlikvidovat staré sovětské struktury a nahradit je novými.

Důsledkem chaosu devadesátých let byla spousta neřešených sociálních a národnostních problémů. Masové odchody práceschopného obyvatelstva do zahra-

ničí, vznik a nárůst organizovaného zločinu a doslova obludná systémová korupce (na konci devadesátých let byla Ukrajina označena za jednu nejkorumpovanějších zemí na světě). Korupce byla a dosud je typická pro většinu postsovětských zemí včetně Ruska, na dlouhá desetiletí se stala přímo integrální součástí ukrajinské reality a její nelichotivou „značkou“. Ekonomická krize vyvrcholila na konci devadesátých let, kdy se Ukrajina ocitla na 95. místě ze 175 zemí světa. Polovina její produkce a služeb zůstávala v zóně tzv. „šedé ekonomiky“, v této „disciplíně“ se tak zařadila na „první místo“ mezi evropskými zeměmi. Situace se částečně stabilizovala až na přelomu tisíciletí.

Osobou, která do určité míry symbolizovala Ukrajinu devadesátých let, byl její druhý prezident Leonid Kučma (od roku 1994). Ten měl v ekonomické oblasti zpočátku velmi ambiciózní plány, které byly podle názorů západních odborníků na stejné úrovni jako plány polského ministra financí Leszka Balcerowicze a ruského premiéra Jegora Gajdara. Jeho praktická politika byla ale jiná. Reformní zápal jej v podstatě opustil a jeho domácí politika se kromě silného protežování osob pocházejících z jeho rodného Dněpropetrovska vyznačovala vysokou mírou korupce. Zejména v druhém funkčním období byla jeho vláda poznamenána mnoha korupčními skandály, a dokonce i nájemnými vraždami nepohodlných osob, jako byl případ novináře gruzínského původu Georgije Gongadzeho.

4.2 Kučmova zahraniční politika

V zahraniční politice se Kučma snažil hrát na všechny strany a udržet Ukrajinu ve středové pozici. Cílem měly být dobré vztahy se všemi sousedy, žádné země nebo společenství neměly být upřednostňovány. Podobně jako poválečné Československo, tak i Ukrajina devadesátých let se měla stát jakýmsi mostem spojujícím Východ se Západem, a stejně jako v případě Československa i tyto plány a představy skončily neúspěchem.

V devadesátých letech se přesto Kučmovi povedla řada věcí, které mezinárodní postavení Ukrajiny stabilizovaly a upevnily. Jednalo se především o Budapeštské memorandum z 5. 12. 1994. Ještě ze sovětských dob zůstaly na ukrajinském území jaderné zbraně a NATO i Rusko vyvíjely velký tlak, aby byly staženy. Ukrajina se k tomuto kroku odhodlávala pomalu, nakonec ale souhlasila. Jaderné zbraně byly odvezeny do Ruska k likvidaci a Ukrajina získala status

bezjaderné země. Za Ukrajinu podepsal memorandum prezident Leonid Kučma a své podpisy připojili ruský prezident Boris Jelcin, americký prezident Bill Clinton a premiér Velké Británie John Major. Za to, že se tři postsovětské země Bělorusko, Kazachstán a Ukrajina vzdaly jaderných zbraní, jim byla USA, Velkou Británií a Ruskem zaručena bezpečnost a územní celistvost. K memorandu se částečně v samostatných dokumentech připojily i Francie a Čína. Ve své době bylo Budapeštské memorandum považováno za úspěch, budoucnost však ukázala, že to byl úspěch relativní. Dohoda platila pouhých 20 let, protože ruská anexe Krymu v roce 2014 z ní udělala jen neplatný cár papíru a dodnes se nejen na Ukrajině vážně diskutuje, zda se nejednalo o osudovou chybu, která ve svém důsledku umožnila ruskou agresi. V dobrém světle se nepředvedly ani západní státy, které měly vše garantovat, v roce 2014 nereagovaly s patřičnou razancí a slibované záruky nedodržely.

4.3 Rusko-ukrajinské vztahy po rozpadu SSSR

Specifickou a zásadní roli v upevňování mezinárodního postavení Ukrajiny hrály vztahy s Ruskem. V ruských dějinách hrála Ukrajina vždy zásadní roli pro svoji strategickou polohu mezi Ruskem a zbytkem Evropy, pro přístup k Černému moři i jako zdroj nerostného bohatství a potravinová základna. Země byla jazykově, kulturně i historicky rozštěpena a významná část ukrajinského obyvatelstva byla ruskojazyčná. Sporných bodů, které mohly kdykoliv přerůst ve vážný konflikt, bylo víc, mimo jiné otázka rozdělení černomořské flotily, důležité produktovody, které vedly přes ukrajinské území a jimiž se dále do Evropy distribuovala ruská ropa a zemní plyn, rusko-ukrajinské hranice, jež byly administrativně stanoveny až po vzniku Ukrajinské SSR ve dvacátých letech. Zcela samostatným problémem byl většinou ruskojazyčný poloostrov Krym, jenž Rusko vždy považovalo za svůj a s jehož ztrátou se jen těžko smířovalo.

Oficiální vztahy Ruska a Ukrajiny byly navázány až v květnu 1997 „Smlouvou o přátelství, spolupráci a partnerství“, ještě předtím se z velké části podařilo, dnes již víme, že pouze dočasně, některé sporné otázky vyřešit. Rusko uznalo státní hranice s Ukrajinou, tak jak byly nakresleny po vzniku SSSR, a souhlasilo i s tím, že Krym zůstane součástí Ukrajiny. Citlivým problémem, jenž se řešil několik let, byla černomořská flotila, která byla nakonec rozdělena mezi obě země.

Tehdejší doba urovnání vzájemných vztahů mimořádně přála. Rusko se ve druhé polovině devadesátých let hroutilo a muselo řešit obrovské problémy s korupcí, hospodářským a společenským rozvratem, finančními krachy a také s terorismem a udržením své územní celistvosti. Sil na to zabývat se Ukrajinou tehdejší Rusko moc nemělo, i když záležitosti svého největšího západního souseda nikdy nepustilo ze zřetele a od svých mocenských nároků vůči němu také zcela neupustilo. Pouze je prozatímne pragmaticky odložilo.

Konec této politiky nastal s nástupem Vladimira Putina do funkce ruského prezidenta. Na počátku století došlo k událostem, které vrátily Rusko znovu do hry. Pobaltské státy vstoupily do NATO, což bylo v Rusku vnímáno jako bezprostřední ohrožení jeho zájmů. Ve dvou důležitých postsovětských zemích došlo k tzv. barevným revolucím – růžové v Gruzii a oranžové na Ukrajině.

Ruský prezident Putin začal vůči svým postsovětským sousedům rozvíjet mnohem asertivnější a také agresivnější politiku, než tomu bylo v éře jeho předchůdce prezidenta Jelcina. Například se od roku 2003 pokoušel vytvořit jednotný ekonomický prostor, do kterého se snažil dostat i Ukrajinu.

4.4 Oranžová revoluce

V lednu 2005 končilo druhé prezidentské období Leonida Kučmy, který už znovu kandidovat nechtěl. Blížící se prezidentské volby, účastnilo se jich celkem 24 uchazečů, vzbudily naději prozápadně orientovaných obyvatel Ukrajiny. Očekávali, že na prezidentský stolec usedne osoba, která politické směřování země pootočí více na západ. Mnozí si od nové hlavy státu slibovali zlepšení neutěšených hospodářských poměrů. Nadějí a symbolem změny se pro miliony obyvatel Ukrajiny stal ekonom a bývalý ředitel Národní banky Ukrajiny Viktor Juščenko se svým blokem Naše Ukrajina. Jeho největším soupeřem byl kandidát vládního bloku, předseda vlády a předseda Strany regionů Viktor Janukovyč.

Již v průběhu volební kampaně se ukazovalo fatální regionální a národnostní rozdělení země. Rusifikovaný východ a jih se klonily k proruskému kandidátovi Janukovyčovi, nacionalisticky orientovaný střed a západ dávaly přednost prozápadnímu Juščenkovi. Nebylo to nic nového, byl to jev, se kterým se setkáváme při všech volbách od vzniku nezávislé Ukrajiny. V letech 2004 a při dalších volbách se tento rozdíl stále prohluboval a měl zásadní dopad na ukrajinskou vnitřní a od roku 2014 i zahraniční politiku.

Opoziční a prozápadní kandidát Juščenko avizoval, že v případě svého vítězství bude usilovat o posílení vazeb se Západem a udělá vše pro to, aby se Ukrajina co nejdříve začlenila do NATO a do EU. Mezi jeho volební cíle patřilo i vymýcení korupce a ekonomické reformy. Janukovyč, kterého podporoval dosluhující prezident Kučma, chtěl naopak rozvíjet spíše spolupráci s Ruskem. Mezi plány Janukovyče patřily decentralizace, státní podpora průmyslu a neutralita, která by ale v praxi znamenala přimknutí k Rusku. Rusko jej také podporovalo. Ruský prezident Putin dokonce před volbami navštívil Ukrajinu a Janukovyče veřejně podpořil.

Předvolební kampaň byla mimořádně agresivní, a to i na ukrajinské poměry. Kandidát opozice Juščenko byl dokonce údajně otráven dioxiny. Nemoc nebo otrava Juščenkovi natrvalo poškodily obličej. Detaily dodnes neznáme, a jelikož Juščenko, který byl vyšetřován v Rakousku, odmítl zveřejnit svoji rakouskou lékařskou zprávu, není úmyslné otrávení jednoznačně potvrzeno. On sám po návratu z Rakouska v prosinci 2004 obvinil své politické odpůrce z pokusu o vraždu.

V napjaté atmosféře probíhalo i první kolo voleb, které se konalo 31. 10. 2004, a následující sčítání hlasů.

Docházelo k zastrašování, na řadě míst byly zjištěny nesrovnalosti ve voličských seznamech, kvůli nimž nemohli lidé hlasovat. Objevily se i případy ničení volebních lístků, napadení autobusu s voliči apod. Bizarní případ vyšetřovaný policií se týkal ztráty podpisů na listinách, protože byl údajně použit mizící inkoust. Zastrašování a podvody podle zahraničních pozorovatelů výrazně ovlivnily průběh prvního kola voleb.

Pochybnosti vyvolávalo sčítání hlasů. Bylo zjištěno mnoho podvodů a machinací ve prospěch Janukovyče. Kolik volebních výsledků bylo zfalšováno, není dnes již možné zjistit. Jistě ale víme, že průběh, sčítání a vyhlášení výsledků působilo nevěrohodně a podezřele. Oba kandidáti měli takřka stejný počet hlasů, i když volební prognózy jasně ukazovaly na vítězství opozičního kandidáta. Ten sice i tak zvítězil, ovšem jen se ziskem 39,87 % hlasů, jeho protivník Janukovyč získal 39,32 % hlasů.

Druhé kolo voleb proběhlo 21. listopadu a v jeho průběhu docházelo na mnoha místech Ukrajiny k násilnostem, ze kterých se navzájem obviňovaly obě strany. První údaje mluvily o výhře opozice, avšak po sečtení 99 procent oznámila 22. 11. 2004 volební komise vítězství Janukovyče, a to poměrem 49,42 ku 46,69 % hlasů. Výsledek naprosto neodpovídal volebním průzkumům provedených v den voleb na vzorku 30 000 voličů, který ukazoval převahu Juščenka. Průběh voleb kritizovali pozorovatelé z OBSE i představitelé EU a NATO. S vítězstvím byla spokojena Moskva, která hned Janukovyčovi pogratulovala k vítězství. Ukrajinská opozice výsledek neuznala. Začala revoluce.

V ulicích hlavního města Kyjeva se již 22. 11. 2004 shromáždilo skoro 100 000 stoupenců Viktora Juščenka, který vyzval účastníky k vytvoření Celoukrajinského hnutí odporu na podporu čestných voleb. Proti vládní protesty se neomezily pouze na Kyjev. Velké demonstrace propukly ve Lvově nebo Ivano-Frankivsku aj., tedy ve velkých městech západní, proevropsky orientované části země, které byly baštou hnutí Naše Ukrajina.

Protesty pokračovaly i v následujících dnech a postupně se rozrůstaly. Připojovali se k nim státní zaměstnanci nebo pracovníci médií, např. zaměstnanci státní televize. Situaci ještě více vyostřilo oznámení ústřední volební komise ze dne 24. 11. 2004 o vítězství Janukovyče.

Bylo podáno mnoho stížnosti na regulérnost voleb. Ukrajinský nejvyšší soud nejprve zakázal zveřejnění oficiálních konečných výsledků voleb, dokud stížnosti opozice týkající se údajných volebních podvodů nebudou vyšetřeny, a posléze volby 3. 12. 2004 zrušil a nařídil opakování druhého kola. Dne 1. 12. vyslovil parlament Janukovyčově vládě nedůvěru. Po reformě ústavy a změně volebního zákona 8. 12., které novému prezidentovi výrazně

omezovaly pravomoci, oznámil Juščenko oficiálně konec protestů.

Nové druhé kolo prezidentských voleb proběhlo 26. prosince 2004 a Juščenko jej s velkým rozdílem vyhrál, obdržel 52 % hlasů proti 44,2 % hlasů pro Janukovyče. Inaugurován byl 23. 1. 2005. O den později jmenoval do funkce předsedkyně vlády druhou výraznou tvář oranžové revoluce Juliji Tymošenkou.

4.5 Ukrajina a její cesta do Evropy v době od vzniku samostatného státu po Majdan

Po vzniku nezávislé Ukrajiny sledovaly země EU dění na Ukrajině i jinde v postsovětském prostoru s vysokou mírou opatrnosti a také s nemalými obavami. K ostražitosti je vedle tamní korupce, sociálních problémů aj. vedly i důvody bezpečnostní. Celá devadesátá léta sledovala Evropa s úděsem války v bývalé Jugoslávii a konflikty se odehrály i v těsném ukrajinském sousedství, v postsovětské Moldávii o region Podněsteří a na Kavkaze. Na Západě panoval strach, že by se podobné, ne-li větší ozbrojené konflikty mohly rozhořet i na dalších místech postsovětského a postkomunistického světa. Svě místo tu pak také zcela jistě hrála i jistá dávka nevědomosti, arogance a přehlížení ze strany západoevropských společenských a politických elit vůči postsovětským zemím typu Ukrajina či Bělorusko, které jim stále splývaly s Ruskem. Západ ve skutečnosti neměl vůči Rusku a ostatním postkomunistickým zemím v té době konzistentní systematickou a promyšlenou politiku. Vše se začalo měnit až poté, co se rapidně zhoršovala vnitřní situace v Rusku. Ruské renomé na Západě negativně poznamenala válka v Čečensku a zdravotní problémy prezidenta Jelcina vedly k těžkému otřesu ruské domácí i zahraniční politiky. Ruské problémy devadesátých let vyvrcholily finanční krizí v roce 1998. Západ proto tehdy přenesl část své pozornosti na jiné postsovětské země, především na Ukrajinu.

EU a také NATO si uvědomovaly svoji zodpovědnost, nové státy měly příliš mnoho problémů a bylo jim třeba pomoci, aby neupadly do úplného chaosu. Již v roce 1994 se Ukrajina stala spolu s devíti bývalými postsovětskými republikami členem Partnerství pro mír.

Dobré vztahy s Ukrajinou již v polovině devadesátých let navázaly USA, které dávaly veřejně najevo, že si uvědomují její zásadní význam pro klidný vývoj střední

a východní Evropy. Roku 1996 se země stala jedním z největších příjemců americké finanční pomoci.

Reakce EU na politické změny ve východní Evropě byla tedy o něco opatrnější a pomalejší než USA. Koncem devadesátých let se i západoevropské země začaly vůči Ukrajině více otvírat a pomáhat jí v jejích snahách a plánech integrovat se do západních struktur. Zájem na zapojení do evropských hospodářských, společenských i bezpečnostních struktur dávala Ukrajina najevo od svého vzniku a potvrzovala to i ochotou a vstřícností při řešení možných komplikací ve vzájemných vztazích s EU. Takovou komplikací byla v prvních letech existence nezávislé Ukrajiny jaderná elektrárna v Černobylu, kde stále zůstávaly v provozu dva reaktory. Po delších vyjednáváních přislíbila Ukrajina na summitu G-7 v roce 1996 věnovaném jaderné bezpečnosti její uzavření, první reaktor byl odstaven již v témže roce, druhý v roce 2000.

V roce 1995 se Ukrajina stala členem Rady Evropy a v roce 1996 ukrajinský prezident Kučma potvrdil před Evropským parlamentem zájem své země o plné členství v EU, které nazval strategickým cílem Ukrajiny. Ve větší míře se vzájemné vztahy začaly rozvíjet od roku 1999, kdy EU vydala tzv. „Společnou strategii pro Ukrajinu“ a byla podepsána dohoda o Partnerství a spolupráci, primárně zaměřená na obchod a energetiku. Podíl EU na ukrajinském exportu byl na přelomu milénia sice jenom 16 %, představitelé EU si však uvědomovali význam Ukrajiny jako významné tranzitní země, která vyvážela důležité produkty a zboží, jako byla ocel, textil, chemikálie ad.

Důležitým bodem na sblížení mezi Ukrajinou a EU byl tříletý „Akční plán pro Ukrajinu“, přijatý Evropskou komisí v roce 2004. EU v něm slíbila zvýšení finanční pomoci a prohloubení ekonomické a politické spolu-

práce. Za to měla Ukrajina splnit požadavky, které se týkaly institucionálních a hospodářských reforem, jako byla opatření na vybudování právního státu a demokracie a spolupráce v oblasti bezpečnosti. Jednou z podmínek asociační dohody byl vstup do WHO, kam Ukrajina vstoupila v roce 2008. Bez tohoto podpisu nemohly být zahájeny rozhovory o připojení Ukrajiny k DCFTA neboli do zóny volného obchodu mezi EU a trojicí postsovětských států (Ukrajina, Gruzie, Moldávie), které podepsaly s EU asociační dohodu. Z trojice těchto zemí se Ukrajina stala členem DCFTA až jako poslední v roce 2016.

Ukrajina s plánem souhlasila, v plnění požadavků EU však zaostávala, což se odrazilo i v průběžných hodnoceních, např. v hodnotící zprávě Evropské komise z roku 2006. Zpráva, že EU ani Ukrajina nebyly na rozšiřování ještě připraveny, zazněla i na následném summitu EU–Ukrajina v Helsinkách.

Sbližování se ale nezastavilo a v různých formách pokračovalo dál. Významnou roli sehrál projekt východního partnerství založený během českého předsednictví EU v Praze 7. 5. 2009. Přípravy k jeho vzniku začaly na podnět polského ministra zahraničí Radosława Sikorského v roce 2008. Hlavním cílem bylo navázat užší spolupráci a zlepšení politických a hospodářských vztahů mezi EU a šesti postsovětskými zeměmi Běloruskem, Ukrajinou, Moldavskem, Gruzii, Arménií a Ázerbájdžánem a evropská podpora politických a ekonomických reforem v těchto státech. Šlo především o reformy podporující rozvoj právního státu a demokracie, lidských práv, tržní ekonomiky apod. Při plnění všech kritérií byl výhledově možný i vstup výše uvedených zemí do EU.

Prezidentské období Viktora Juščenka a „jeho“ premiérky Tymošenkové skončilo rozčarováním. Brzy po Oranžové revoluci se rozhádali a Tymošenková byla z funkce předsedkyně vlády v září 2005 odvolána. Jejich spor se proměnil na „válku“ mezi vládou a parlamentem a vyplnil značnou část Juščenkovy prezidentského mandátu.

V roce 2010 se konaly prezidentské volby, ve kterých znovu kandidoval Viktor Janukovyč, proti němu se postavila Julia Tymošenková. Těsnou většinou vyhrál Viktor Janukovyč, který nepokrytě inklinoval k Rusku a jedním z důležitých bodů jeho předvolební kampaně bylo posílení ruštiny na Ukrajině. Jeho oporou se staly ruskojazyčné oblasti na jihovýchodě Ukrajiny, Tymošenková dominovala na západě a ve středu země.

Navenek jeho kroky zpočátku nebyly zcela proruské, po jistý čas udržoval dojem, že ve vztahu k EU chce pokračovat v dosavadním kurzu. Janukovyčova vláda však neměla v úmyslu dodržovat demokratické standardy ani rozvíjet demokracii, což po něm samozřejmě ruská strana nechtěla. Začal pronásledovat opozici a zahájil proces s Julií Tymošenkovou, jež byla v roce 2011 odsouzena na sedm let odnětí svobody.

Situace byla tak kritická, že jednání o asociační dohodě s EU byla na čas pozastavena. Jednání se sice podařilo obnovit, Ukrajina však stále lavírovala a nechtěla splnit podmínky požadované Unii. Důvodů bylo více, rozbuškou, která uvedla celý proces do pohybu, se stala novela zákona, která měla odsouzeným Ukrajincům umožnit léčbu v zahraničí. Provládní ukrajinské strany dělaly v parlamentu silné obstrukce s cílem přijetí novely zcela znemožnit nebo ji přijmout v okleštěné podobě. Ve skutečnosti léčba těžce nemocných odsouzených osob v zahraničí nikoho z provládního tábora příliš nezajímala, byla to jen technikálie. V prvé řadě šlo hlavně o to, aby do zahraničí nemohla odcestovat bývalá předsedkyně vlády Julia Tymošenková, jejíž proces byl Bruslem považován za politický, ve výkonu trestu onemocněla a chtěla se léčit v Německu. Propuštění Tymošenkové, jímž Brusel podmiňoval podpis asociační dohody ze strany EU, bylo vnímáno jako projev dobré vůle, to ale Janukovyčova vláda a jím ovládaný parlament odmítly učinit. Nebylo tajemstvím, že hlavním zájmem provládních sil bylo znemožnit nebo ztížit Tymošenkově pokračování v politické kariéře. Především šlo o to, zabránit jí v účasti v prezidentských volbách v roce 2015.

Ukrajinská strana tak jednání o asociační dohodě zastavila. Dohoda již přitom byla po technické stránce připravena, podepsána měla být na konci listopadu 2013 na summitu států Východního partnerství ve Vilniusu.

V oficiálním zdůvodnění ukrajinská vláda uvedla, že se země potřebuje lépe připravit na ekonomické dopady, které by přidružení k Unii přineslo. Podle ní by Ukrajina tímto krokem (přidružením k EU) ohrozila vlastní národní bezpečnost a také by utrpěla těžké ztráty v obchodování s Ruskem. Podle Janukovyče by se v přepočtu jednalo během deseti let o ztráty více než 13 bilionů korun. Obchodní vztahy tak chtěla Ukrajina napříště rozvíjet především se svým východním sousedem a ostatními postsovětskými zeměmi.

Vývoj situace na podzim roku 2013 naopak vyhovoval Rusku, které na ukrajinského prezidenta vyvíjelo intenzivní tlak, aby ho přesvědčilo odvrátit se od politiky sbližování s EU, což se mu i podařilo. Vývoj

dalších událostí ale ukázal, že proruské síly nebyly na Ukrajině momentálně tak mocné, aby ji dokázaly zcela vyšinout z jejího víceméně prozápadního kurzu a vrátit celou Ukrajinu do náruče Moskvy.

Propaganda ruského ministerstva obrany, plakáty týkající se „speciální vojenské akce“.
Zdroj: Wikimedia Commons

UKRAJINA OD OBSAZENÍ KRYMU K VÁLCE

5.1. Euromajdan čili Majdan II.

Vztahy mezi Ukrajinou a EU se ocitly na rozcestí. Krok ukrajinské vlády vyvolal obrovský šok a překvapení, které v EU nikdo nečekal, protože ukrajinské politické elity až do samého konce bez přestání deklarovaly, že přiblížování k EU je pro Ukrajinu tou jedinou cestou.

Ještě větší odpor ale odstoupení od podpisu smlouvy o asociaci vyvolalo na Ukrajině. Velká část obyvatel byla zklamána. Zejména mladší ročníky, které již necítily takovou nostalgii po sovětských dobách a byly silně nespokojeny se stávající situací na Ukrajině, si od podpisu dohody slibovaly demokratizaci a zlepšení společenských a politických poměrů.

V lednu 2013 začaly masové demonstrace na kyjevském Náměstí nezávislosti a k protestům se postupně začala přidávat i další města, především na západní a střední Ukrajině. Janukovyč udělal další chybu, rozhodl se totiž demonstrace potlačit silou. Při střetech mezi bezpečnostními složkami a demonstranty se objevili první ranění a mrtví (první oběť byla zastřelena 22. 1. 2014). Demonstranti se začali bránit a centrum Kyjeva se proměnilo v centrum povstání proti Janukovyčovu režimu. Počty obětí šly do stovek. Situaci v lednu 2014 ještě více vyhroutil schválení zákonů, které výrazně omezovaly občanské svobody. Účastníci protivládních demonstrací

byli kriminalizováni a hrozily jim přísné tresty. V reakci na to napadli dne 19. 1. 2014, označovaném jako „krvavý křesť“, demonstranti parlament. Nejkrvavějším dnem revoluce byl 20. 2. 2014, který se do historie zapsal jako „Masakr na Institutské ulici“, kdy začali odstřelovači ze střech a z úkrytů zákeřně střílet po demonstrantech. Výsledkem byla bezmála stovka mrtvých a několik set raněných.

Události, které do nejnovější ukrajinské historie vstoupily pod názvem Majdan nebo také Euromajdan či Majdan II. (prvním Majdanem byla v tomto případě Oranžová revoluce) nebo také jako „revoluce důstojnosti“, trvaly do 22. 2. 2014. Parlamentní většina podporující Janukovyče se rozpadla a parlament poté zbavil Janukovyče, který ztratil i podporu oligarchů, funkce a na květen 2014 vyhlásil předčasné prezidentské volby. Dne 25. 5. 2014 byl novým prezidentem Ukrajiny zvolen Petro Porošenko.

Janukovyč již těsně předtím uprchl do Ruska a události na Ukrajině označil za státní převrat, jenž přirovnal k uchopení moci nacisty v Německu v roce 1933. V roce 2019 byl za vlastizradu odsouzen v nepřítomnosti ke třinácti letům odnětí svobody.

5.2 Obsazení Krymu a vyhlášení „samostatných“ republik

Janukovyč sice padl, situace se ale začala vyostřovat na Krymu a jihovýchodě Ukrajiny. Krym byl (i přes snahy označovat ozbrojené jednotky jako „zelené mužičky“ či „vojáky na dovolené“) koncem února obsazen ruskými vojáky a 11. 3. 2014 přijal Krymský parlament deklaraci

o nezávislosti. Dne 16. 3. zde proběhlo referendum, v němž se údajně 97 % hlasujících vyslovilo pro připojení k Rusku. Zákon o připojení Krymu k Ruské federaci byl prezidentem Putinem podepsán 18. 3. 2014. Anexí Krymu Rusko ospravedlňovalo právem krymského

obyvatelstva na sebeurčení podle Charty OSN a jako precedens uvádělo události v Kosovu v devadesátých letech.

V březnu a dubnu 2014 se masově protestovalo na východní Ukrajině v oblasti kolem měst Doněck a Luhansk. Silné nepokoje nevypukly jenom zde, ale třeba i v Charkově a dalších východoukrajinských městech. Dne 7. 4. 2014 byla vyhlášena „samostatná“ Doněcká lidová republika a 27. 7. vyhlásil „samostatnost“

i Luhansk. V občanské válce se na straně povstalců významně angažovalo Rusko, bez jehož vojenské a materiální pomoci by se separatisté dlouho bránit nedokázali. V konfliktu, který fakticky bez přerušení trval až do ruské invaze v roce 2022, se Ukrajině nepodařilo celé území ovládané separatisty získat zpět. Příměří dohodnutá v Minsku v září 2014 (I. minská dohoda) a v únoru 2015 (II. minská dohoda) sice dokázala zajistit klid zbraní, byla však neustále porušována, přičemž z jejich porušování se navzájem obviňovaly obě strany.

5.3 Ukrajina za vlády prezidentů Porošenka a Zelenského

Jistý problém ve vztahu k některým sousedním státům způsobovala vnitřní politika prezidenta Porošenka, který byl nacionálně orientován. Negativní reakce vzbuzovala zejména v Polsku a v Rusku, později ale například i v Maďarsku. V roce 2018 podepsal Porošenko zákon, kterým bývalý členové UPA a OUN získali status válečných veteránů se všemi sociálními výhodami. Stát zasáhl i do sporů mezi pravoslavnými církvemi svojí jednoznačnou podporou Ukrajinské autokefální církve. V prosinci 2018 byly na prezidentův podnět sjednoceny všechny tři ukrajinské pravoslavné církve v Ukrajinskou pravoslavnou církev, která v lednu 2019 získala od konstantinopolského patriarchy Bartoloměje I. autokefální statut. Moskevský patriarchát, do něhož patřila většina chrámů na Ukrajině, se sjednocením nesouhlasil. Státní zásahy pro moskevský patriarchát vyvolaly odpor pravoslavných věřících na Ukrajině i v zahraničí.

V nacionálním duchu vedl Porošenko i svoji národnostní politiku. Od událostí na Majdanu byly na Ukrajině zakazovány filmy a knihy od autorů, kteří „ohrožovali“ bezpečnost země. Byly zakázány ruské internetové servery a bouři nevole, např. v Maďarsku, které vyhrožovalo zablokováním přístupových jednání Ukrajiny do EU, vzbudila novela školského zákona z roku 2017 a zákon o státním jazyku z roku 2019, na jehož základě se ukrajinština stala výhradním státním jazykem.

Celková nespokojenost s vládou prezidenta Porošenka, který nedokázal vyřešit válku na Donbase, ani si poradit s korupcí, vedly k jeho porážce v prezidentských volbách v roce 2019. Jejich vítězem se stal původně ruskojazyčný komediální herec Volodymyr Zelenskij. Jeho zvolením začala nová, dramatická kapitola nejnovější ukrajinské historie.

K proevropské politice se Ukrajina vrátila vzápětí po událostech na Majdanu a po pádu Janukovyčovy vlády. Již v červnu 2014 byly podepsány obě části (ekonomická i politická) Asociační dohody, které měly přinést modernizaci obchodních vztahů a na pomoci hospodářskému rozvoji Ukrajiny. EU měla Ukrajině umožnit volný přístup na své trhy, ovšem s podmínkou, že přijme právní a jiné předpisy a normy týkající se různých oblastí ekonomiky a sblíží se tak se standardy EU. Politická ustanovení dohody platila od 1. 9. 2014, obchodní od 1. 1. 2016.

O definitivním uzavření dohody o přidružení EU a Ukrajiny rozhodla Evropská rada v roce 2017. Oficiálně byla závěrečná část ratifikačního procesu ukončena na kyjevském summitu EU–Ukrajina, který se konal ve dnech 12.–13. 7. 2017.

Dohoda se týkala spolupráce v oblasti zahraniční a bezpečnostní politiky, spravedlnosti, migrace, daní, veřejných financí, informační společnosti, vědy, technologií a vzdělávání.

Dne 20. 9. 2018 přijal ukrajinský parlament dodatky k ústavě, které měly ulehčit vstup Ukrajiny do EU a NATO. Přijetí novely ústavy 7. 2. 2019 potvrdilo jednoznačnou politickou orientaci země směrem na západ.

Součástí sblížování mezi EU a Ukrajinou byla problematika víz, vzájemného pohybu osob apod. Nařízením č. 569/2001 byla Ukrajina zařazena v příloze č. I. obsahující seznam zemí, jejichž občané potřebovali při cestách do schengenského prostoru vízum. Ukrajina měla zájem vízový styk zjednodušit, případně zrušit, což ale v prvních letech po roce 2000 nebylo z mnoha důvodů reálné. První kroky byly učiněny na summitu EU–Ukrajina v Helsinkách v roce 2006, kdy

byly podepsány dvě dohody týkající se zjednodušení vízového režimu a zpětného přebírání osob mezi EU a Ukrajinou. Platit začaly od roku 2008. Téhož roku byl zahájen tzv. dialog o vízovém režimu. V roce 2015 došla EU k závěru, že Ukrajina splnila všechny povinnosti vyplývající z plánu na uvolnění vízového režimu a byla připravena na bezvízový styk.

Návrh na zavedení bezvízového styku se zeměmi schengenského prostoru předložila Evropská komise

20. 4. 2016. Rada a Evropský parlament se na návrhu dohody shodly 28. 2. 2017. Nařízení o uvolnění vízového režimu pro ukrajinské občany při cestách do EU pro účely pobytu v délce 90 dnů během jakéhokoliv období trvajícího 180 dnů přijala Evropská rada 11. 5. 2017. Ukrajínští občané, kteří měli biometrický cestovní pas a do EU cestovali z důvodů obchodních, rodinných či turistických, nepotřebovali od této doby na dobu 90 dnů vízum.

5.4 Čekání na status kandidátské země

Přes pokroky, kterých Ukrajina po roce 2014 dosáhla, zůstávalo její plnohodnotné členství v EU pořád jen chimérou. Ukrajina měla stále velké množství vnitřních problémů a na zahájení přístupových jednání nebyla připravena. EU proto nijak nepospíchala udělit jí status kandidátské země. Předpokládalo se, že ke vstupu do EU nebo NATO bude Ukrajina potřebovat minimálně 20 až 25 let.

Vše se pohnulo kupředu po ruském vpádu. Prezident Volodymyr Zelenskyj podal oficiální žádost o členství v EU 28. 2. 2022 a vstříc ukrajinské žádosti vyšla i předsedkyně Komise Ursula von der Leyenová, podle níž Ukrajina patří do evropských struktur. Dne 1. 3. odhlasoval Evropský parlament zrychlení zahájení přístupových vyjednávání (637 hlasů bylo pro, 13 proti, 26 nehlasovalo). Současně však bylo Ukrajině dáno najevo, že o jejím členství v EU nebude rozhodnuto

politicky, ale bude muset, jako řádná kandidátská země, splňovat všechna kritéria EU.

Po ruské agresi se EU výrazným způsobem zapojila do pomoci Ukrajině a ukrajinskému obyvatelstvu. Množství energie EU také věnuje omezení ruského a běloruského vlivu na mezinárodní úrovni.

Nikdo samozřejmě neví, jak dopadne válka a jak budou Ukrajina a celá východní Evropa po ukončení bojů vypadat. Cesta Ukrajiny do EU a se vši pravděpodobností i do NATO zůstává nadále otevřena. Nezáleží ale jen na vítězství zbraní, po válce (ať již dopadne jakkoliv) čeká Ukrajinu ještě velké množství práce při vyřešení problémů, se kterými se potýká již celá desetiletí (systémová korupce, ad.). Západní země jí sice podávají pomocnou ruku, to hlavní však budou muset udělat sami Ukrajinci.

**Nákupní středisko Retroville v Kyjevě zničené masivním raketovým útokem, březen 2022.
Zdroj: Profimedia.cz**

LITERATURA

- Alexander Manfred – Stöckl Günther: *Russische Geschichte*. Stuttgart: Kröner, 2018.
- Applebaum Anne: *Gulag. Historie*. Praha: Beta-Dobrovský, 2018 (překlad Petruška Šustrová).
- Bojko Olexandr – Goněc Vladimír: *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Brno: Jota, 1997.
- Borák Mečislav: *Zatajené popravy: Češi a českoslovenští občané popravení na sovětské Ukrajině: z historie Velkého teroru na Volny a Podolí*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2014.
- Conquest Robert: *Velký teror: nové zhodnocení*. Praha: Academia, 2012 (překlad Milan Dvořák).
- Forró Tomáš: *Donbas. Reportáž z ukrajinského konfliktu*. Praha: Paseka, 2020 (přeložil Ondřej Mrázek).
- Hrycak Jarosław: *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*. Lublin: Wydawnictwo: Agencja „Wschód“, 2000 (Překlad z ukrajinštiny).
- Hunczak Taras (ed.): *The Ukraine 1917–1921: A Study in Revolution*. Cambridge: Mass, 1977.
- Jakowenko Natalia: *Historia Ukrainy do końca XVIII wieku*. Lublin: Wydawnictwo: Agencja „Wschód“, 2000 (Překlad z ukrajinštiny).
- Kappeler Andreas: *Kleine Geschichte der Ukraine, 5. überarbeitete und aktualisierte Auflage*. München: C. H. Beck Verlag, 2019.
- Kappeler Andreas: *Russland als Vielvölkerreich. Entstehung, Geschichte, Zerfall*. München: C. H. Beck Verlag, 2001.
- Krawchenko Bohdan: *Social Change and National Consciousness in Twentieth-Century Ukraine*. London: Basingstoke, 1985.
- Motyka Grzegorz: *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa: Instytut studiów politycznych PAN, 2006.
- Motyka Grzegorz: *Volyň 1943: genocidní čistka – fakta, analogie, historická politika*. Praha: Academia, 2018 (překlad Martin Veselka).
- Plochy Serhii: *Černobyl. Historie jaderné katastrofy*. Brno: Jota, 2019 (přeložil Petr Kovařík).
- Rychlík Jan – Zilynski Bohdan – Magocsi Paul Robert: *Dějiny Ukrajiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, 2022.
- Řepa Tomáš: *Banderovci. Politické souvislosti, následky zneužití tématu komunistickou propagandou, návaznost na hybridní konflikt v současnosti*. Praha: Academia, 2019.
- Snyder Timothy: *Krvavé země. Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. Praha: Prostor, Litomyšl: Paseka, 2013 (překlad Petruška Šustrová).
- Snyder Timothy: *Obnova národů: Polsko, Ukrajina, Litva, Bělorusko 1569–1999*. Polanka nad Odrou: Past production, 2018 (překlad Petruška Šustrová).
- Subtelnyj Orest: *Ukrajina. Istorija*. Kyjiv: Lybid', 1993.
- Svoboda David: *Jablko z oceli. Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920–1939*. Praha: Academia, 2011.
- Šír Jan a kolektiv: *Ruská agrese proti Ukrajině*. Praha: Karolinum, 2022.
- Švorc Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Praha: Lidové noviny, 2007.
- Ulbrechtová Helena – Vlček Radomír: *Poloostrov Krym: od křížovanky kultur k ruské kolonii*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2022.
- Vjatrovýč Volodymyr: *Ukrajinské 20. století*. Praha: Academia, 2022.
- Wandycz Piotr: *Střední Evropa v dějinách. Od středověku do současnosti. Cena Svobody*. Praha: Academia, 1998.
- Weinryb Bernard D.: *The Jews of Poland. A Social History of the Jewish Community in Poland from 1100 to 1800*. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1973.

A series of horizontal lines for writing, consisting of 20 evenly spaced lines that span the width of the page.

newdirection.online

[@europeanreform](https://twitter.com/europeanreform)

[@europeanreform](https://www.instagram.com/europeanreform)

[NDeuropeanreform](https://www.facebook.com/NDeuropeanreform)

contact@europeanreform.org